

UDK [262.14:324] (497.1)“1935.05.05”
322(497.1)“1935”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 8. ožujka 2016.

Prihvaćeno za objavljivanje: 12. listopada 2016.

KATOLIČKO SVEĆENSTVO NA PARLAMENTARNIM IZBORIMA 5. SVIBNJA 1935. U PERCEPCIJI NOSITELJA VLASTI

Mato ARTUKOVIĆ, Slavonski Brod

U radu se analiziraju izvješća kotarskih načelnika o ponašanju katoličkog klera za vrijeme parlamentarnih izbora u svibnju 1935. godine u Savskoj banovini. Službeni nositelji vlasti govore o »teroru katoličkog klera«. No, analiza samih njihovih izvješća pokazuje da je riječ o teroru ideologije »jedinštenog naroda i države«, u ime koje su provedeni ti izbori na kojima su pogažena sva demokratska prava naroda predvođenog opozicijom, koju su sačinjavale, doduše zabranjene, ali nikada ugašene predšestosiječanjske stranke: Seljačko-demokratska koalicija (HSS i SDS), Srpska zemljoradnička stranka Jovana Jovanovića, Demokratska stranka Ljube Davidovića i Jugoslavenska muslimanska organizacija Mehmeda Spahe.

KLJUČNE RIJEČI: *katoličko svećenstvo, Kraljevina Jugoslavija, izbori 1935., diktatura, Udružena opozicija, ideologija »jedinštenog naroda i države«.*

Uvod

Krajem prosinca 1934. godine Bogoljub Jevtić sastavio je novu Vladu koja je odražavala kontinuitet šestosiječanjskog režima. Iza njega stajala je respektabilna činovnička karijera. U diplomatsku službu stupio je 1917. godine, bio je opunomoćeni ministar u Tirani 1926., pa u Beču 1928. godine. Nakon proglašenja šestosiječanjskog režima postao je ministar dvora i vršitelj dužnosti prvog pomoćnika ministra vanjskih poslova. Od 1932. do 1934. godine bio je ministar vanjskih poslova. U tom svojstvu pratio je kralja Aleksandra na put u Francusku u listopadu 1934., pa je stvoren mit o njemu kao »čuvaru posljednjih kraljevih reči«, »amaneta kralja Aleksandra«: »Čuvajte mi Jugoslaviju!« Od samog početka preuzimanja mandata Jevtić je htio pokazati da s njim dolazi novi smjer, a svoju Vladu htio je prikazati kao Vladu pomirenja, koja želi očuvati »amanet kralja-mučenika«: očuvanje narodnog i državnog jedinstva. Jevtić i članovi njegove Vlade isticali su: »Mi dolazimo da likvidiramo staro i proživjelo. Mi hoćemo jednu novu Aleksandrovu Jugosla-

viju«, »novu ekonomsku demokratiju«. ¹ Jevtić je htio, između ostalih novosti, pokazati da njegova Vlada prekida s praksom monopola na patriotizam. U isto vrijeme Namjesništvo je donijelo ukaz o amnestiranju dra Vladka Mačeka, ² koji je bio na izdržavanju trogodišnje robije u Mitrovici zbog Zagrebačkih punktacija ³ i intervjuua inozemnim novinama. ⁴ Odluka o amnestiji obrazložena je time da su se namjesnici našli »pobuđeni da u putu milosti predadu zaboravu krivicu Mačeka dr. Vladimira... sa svim njenim štetnim poslasticama«. ⁵ Maček je amnestiran 22. prosinca 1934. godine, isti dan kad je imenovana Jevtićeva Vlada. Iako nisu svi prijatelji (npr. Ante Trumbić) pozdravili Mačekovu pristojnost, on se brzojavom zahvalio knezu Pavlu na amnestiji. U brzojavu je pisao: »Zahvaljujući Vašem Visočanstvu na vraćenju mi slobodi, nadam se i vjerujem da je taj Vaš čin prvi znak da se kani pristupiti pravilnom rješenju hrvatskog pitanja.« Objelodanjivanje brzojava cenzura je uspješno priječila. ⁶ Puštanje Mačeka trebalo je stvoriti dojam o spremnosti Namjesništva i Vlade da pristupi sređivanju odnosa s hrvatskim vodstvom. Uz to se mislilo da je odnos ranijih vlada prema HSS samo pridonio jačanju frankovaca. Kao dio kampanje i da osigura simpatije naroda, Vlada Bogoljuba Jevtića uspjela je, uz to da sve banke smanje

¹ Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji, knjiga druga 1929.-1941.*, Zagreb, 1993., str. 145.

² Maček je bio uhićen 31. siječnja 1933. Bio je najprije interniran u Čajniče do 11. ožujka, onda prebačen u Glavnjaču u Beograd. Nakon mjesec dana bila je istraga gotova i podignuta je optužnica zbog Zagrebačkih punktacija. Za intervju, koji su bili još oštriji, nije optužen. Njegovu obranu preuzeo je narodni zastupnik SDS dr. Milan Kostić, Srbin iz Hrvatske. Svi potpisnici rezolucije, osim dr. Mile Budaka, koji je otišao u inozemstvo, došli su na suđenje u Beograd i tražili da i oni budu stavljeni pred sud. Presuda je donesena 30. travnja 1933. i Maček je osuđen na tri godine zatvora uz olakšicu *custodiae honestae*. Kaznu je služio u Mitrovici: Vladko MAČEK, *Memoari*, Zagreb, 2003., str. 145–150.

³ Zagrebačka rezolucija, kasnije nazvana punktacijom, prihvaćena je na sastanku Izvršnog odbora SDK (5. – 7. studenoga 1932. u Zagrebu) za kojega je inicijativu dao Većeslav Vilder, u čijemu je stanu potpisana. U njoj je iznesen politički, socijalni i državopravni program. Tekst rezolucije sastavio je Ante Trumbić. Potpisnici su bili: dr. Vladko Maček, dr. Ante Trumbić, dr. Dušan Bošković, dr. Mile Budak, prota Dušan Kecmanović, Sava Kosanović, dr. Hinko Krizman, Josip Predavac, dr. Juraj Šutej i Većeslav Vilder. Najvažniji dio Punktacija odnose se na pitanje državnog uređenja. »U Punktacijama je očigledno i neosporno samo to da odbacuju postojeći politički sistem i državopravnu strukturu tadašnje Jugoslavije.« To je izraženo u 3. i 4. točki u kojima stoji: »3. Konstatiramo činjenicu, da srbijanska hegemonija, koja se je već od početka nametnula Hrvatskoj i svim našim zemljama uopće, s ove strane Drine, Save i Dunava, svojom nesposobnošću i pomoću nasilja i nemoralnih metoda, držeći u svojoj ruci svu državnu vlast, djeluje destruktivno uništavajući moralne vrijednosti, sve naše napredne ustanove i tekovine, materijalnu imovinu naroda, pa i njegov duhovni mir. To stanje je postiglo vrhunac pod apsolutističkim režimom od 6. I 1929., koji je, pojačavši hegemoniju sa svim njenim kobnim posljedicama, još dokinuo građanske i političke slobode; 4. Na temelju ovako teškog iskustva dolazimo do neizbježnog zaključka, da je, vraćajući se na godinu 1918. kao ishodnu tačku, prijeka potreba povesti odlučnu i što bolje organizovanu borbu protiv te hegemonije sa ciljem, da se ona odstrani iz svih naših krajeva tako, da se ukloni odovud svaka vlast i upliv te hegemonije sa svim njenim predstavnicima.« Tekst Zagrebačkih punktacija vidi u Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928.-1941.*, knj. 1, Zagreb, 1974., str. 140 bilj. 114; o Zagrebačkim punktacijama v. u istoj knjizi str. 87–97, te opširni rad istog autora, »Zagrebačke punktacije«, *Istorija XX veka*, zbornik radova, br. 4, 1962., str. 309–366.

⁴ Osobito je Mačeka teretio intervju listu *Freie Stimmen* u broju 21. siječnja 1933., u kojemu je dopisniku govorio o vraćanju na 1918., i o tome da se hrvatsko pitanje može riješiti i na »drugi način«, ako se ne prihvate zahtjevi HSS za rješavanje ovog pitanja u granicama Jugoslavije. Drugi inkriminirani intervju dat je listu *Le Petit Parisien*. Maček je rekao da se nakon 14 godina života sa Srbijom steklo uvjerenje da se radi o »dva različita svijeta«. Na dopisnikovo pitanje: »Čemu se nadate?«, odgovorio je: »... da svi Srbi iz Srbije sa svojim činovnicima i vojnicima pristanu da se povuku s druge strane rijeka«: v. Lj. BOBAN, *Maček i politika*, str. 89–90.

⁵ Todor STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935.*, Beograd, 1969., str. 289 bilj. 58.

⁶ V. MAČEK, *Memoari*, str. 158.

kamatne stope, donijeti naredbu o državnom financiranju velikih javnih radova te naredbu o odlaganju otplate seljačkih dugova do 1. rujna 1935. godine.⁷

Početkom veljače 1835. godine Jevtićeva Vlada raspisala je izbore odredivši ih za 5. svibnja. Odmah nakon raspisivanja izbora stvorena je udružena opozicija, koju su sačinjavale, doduše zabranjene, ali nikada ugašene predšestosiječanjske stranke: Seljačko-demokratska koalicija (HSS i SDS), Srpska zemljoradnička stranka Jovana Jovanovića, Demokratska stranka Ljube Davidovića i Jugoslavenska muslimanska organizacija Mehmeda Spahe.⁸ Na prijedlog vođa srpske oporbe za nositelja zemaljske kandidatske liste izabran je dr. Vladko Maček, predsjednik HSS i SDK, koji je, kao što je već rečeno, tih dana pušten iz zatvora u Mitrovici. Prihvaćajući ponudu srpske opozicije, u čije je ime stavove prenio Dragoljub Jovanović,⁹ Maček je htio pokazati i dokazati spremnost i vodstva HSS i svoju osobnu da želi rješenje hrvatskog pitanja u okviru Jugoslavije.¹⁰

Vodstvo Udružene opozicije nije izdalo nikakav zajednički izborni program niti izbornu deklaraciju koje bi namijenili njihovim biračima. Izdali su jednu izjavu, koja je bila više namijenjena stranim političkim krugovima nego biračima u zemlji. Dokument je izdan 3. ožujka 1935. godine, a potpisali su ga V. Maček, Lj. Davidović i J. Jovanović. U izbornoj kampanji Udružene opozicije nije bilo neke organizirane i usmjeravane političke agitacije. Demokratsko-zemljoradničko vodstvo isticalo je da se u suradnju s SDK ušlo zato što se Maček izjasnio za državno jedinstvo. Vodstvo HSS je isticalo da je srpska oporba s kojom se ušlo u suradnju pokazala »potpuno razumevanje za hrvatsku politiku i s njom su potpuno suglasni«¹¹.

No, iako su odlučili zajedno izaći na izbore i naglašavali suglasnost svojih pogleda, između hrvatske i srpske opozicije ostala je velika razlika u gledanju na probleme. Srpska opozicija težila je uspostavljanju demokracije. Maček i drugi prvaci HSS, kao i sva hrvatska javnost, stajali su na stanovištu da je pitanje uspostave demokracije bitno povezano s rješanjem hrvatskoga nacionalnog pitanja.

Uoči svibanjskih izbora i KPJ je pripremala osnivanje legalne Stranke radnog naroda s kojom je kanila izaći na izbore. Tražila je vezu s Udruženom opozicijom, koja je pak

⁷ T. STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, str. 290.

⁸ F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, str. 148.

⁹ Dragoljub Jovanović (1895. – 1977.), sveučilišni profesor, pravnik i političar. Studirao na Sorboni, gdje je doktorirao, a za dizertaciju je dobio nagradu Francuske akademije znanosti. Od 1923. predavao je na Pravnom fakultetu u Beogradu Agrarnu politiku. Jedan je od inicijatora osnivanja Društva socijalnih radnika, koje je na znanstvenim osnovama izučavalo socijalni položaj stanovništva. Godine 1927. stupio je u Savez zemljoradnika i u okviru te stranke stvorio je tzv. zemljoradničku ljevicu, koja se isticala socijalnim radikalizmom i energičnim zalaganjem za rješavanje političkih problema. Zalagao se za osiguranje prava seljaka i radnika. Bio je protivnik šestosiječanjskog režima, te je više puta uhićivan, a 1932. izbačen je s Pravnog fakulteta. Zalagao se za uređenje odnosa s Hrvatima te je pristupio koaliciji Udružene opozicije na izborima u svibnju 1935. na kojima je izabran za poslanika, ali je odbio sudjelovati u radu Narodne skupštine zbog odluke cjelokupne opozicije da ne sudjeluje u radu skupštine. U rujnu 1940. osnovao je Narodnu seljačku stranku. Drugi svjetski rat proveo je u Beogradu, a nakon rata izabran je za člana Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ. No, u srpnju 1946. godine oduzet mu je poslanički mandat, isključen je iz NSS izbačen s Pravnog fakulteta pod optužbom da je održavao veze s emigracijom i zapadnim obavještajnim službama. Uhićen je 1947., osuđen na devet godina zatvora iz kojeg je pušten u studenome 1955: *Srpski biografski rečnik*, knj. 4, Novi Sad, 2009., str. 484–485.

¹⁰ T. STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, str. 296.

¹¹ *Isto*, str. 301.

mogućnost suradnje otklonila. Maček je doduše prihvatio da na listu stavi određeni broj komunista, ali je CK KPJ naložio prekid pregovora i isticanje samostalne liste. No, zbog proturječnih instrukcija vodstva CK KPJ iz inozemstva, komunisti nisu istakli svoju listu, nego su njihovi simpatizeri glasovali za Udruženu opoziciju.¹²

Unatoč obećanju o demokratizaciji, zaštiti građanskih prava, Jevtićeva Vlada nastavila je praksu svih prethodnih vlada zastupajući unitarističku i centralističku politiku, koja je favorizirala srpstvo, a silom onemogućavala normalan razvoj nacionalnih vrijednosti drugih nacija, pripisujući im separatizam. Naročito se oštro postupalo prema isticanju hrvatskih nacionalnih osjećaja, koji su ocjenjeni kao »plemenski« i »predelni«, odnosno separatistički. To se u punoj mjeri vidjelo na izborima od 5. svibnja 1935. godine.

Izbori od 5. svibnja 1935. godine obavljani su na temelju nešto modificiranoga izbornog zakona iz 1931. godine. Predviđalo se zemaljske izborne liste koje su imale svoga nositelja i kandidata za svaki izborni kotar. Razlika je bila jedino u tome što je bilo dovoljno da nositelj izborne liste osigura trideset potpisa birača iz polovice ukupnog broja izbornih kotara (ranije po šezdeset potpisa iz svakog izbornog kotara), ali su oni morali biti raspoređeni u dvije trećine, dakle, šest banovina. Uz zemaljsku kandidatsku listu predlagatelji su bili dužni podnijeti sudu pismenu izjavu nositelja svakog kandidata i njegova zamjenika za pojedini kotar, u kojoj je izjavljivao da pristaje »na ovu kandidaciju i obavezujem se, da ću u svome političkom radu čuvati državnu celinu i raditi za narodno jedinstvo i da neću pristupati verskim, plemenskim i regionalnim partijsko-političkim udruženjima«¹³.

U vladajućim se krugovima vjerovalo da se opozicija neće aktivirati, da će apstinirati kao i 1931. godine, i napose da Maček, zbog bolesti, neće ući u izbornu borbu. Kad se čulo da opoziciona grupacija izlazi na izbore, Jevtićev kabinet ne samo da je bio iznenađen nego i uplašen, te je, prema Meštrovićevim informacijama koje je dobio od namjesnika Ivana Perovića, od Namjesništva tražio da ne dopusti izvanparlamentarnoj opoziciji da istakne svoju izbornu listu. Namjesništvo je taj zahtjev odbilo, jer bi to bilo u suprotnosti s toliko naglašavanim uvjerenjem o toleranciji. Umjesto zabrana, Vlada je nastojala samu činjenicu da su se vodstva predsjedničkih opozicionih stranaka udružila i da će izaći na izbore, iskoristiti za promidžbu svoje politike i potvrdu da nema monopola. No, od samog dana objave izbora Vlada se svim državnim aparatom i svim propagandnim sredstvima koristila za vlastitu promidžbu. Nije se prezalo ni od brutalnih nasrtaja na pristalice opozicije.¹⁴ U suzbijanju hrvatskoga nacionalnog pokreta oružništvo je ne samo masovno uhićivalo i batinalo nego bilo spremno i na krvoproliće. Zatvaranja i batinanja seljaka izazvala su masovna gibanja cijelih sela, koja su se pokrenula osloboditi uhićene. Tako su se digla sela u okolici Slavnskog Broda: Jakačina Mala, Grižići, Gornji Andrijevi, Slobodnica, Podcrkavlje, Podvinje, Sibinj, Ruščica, Gornja Vrba. Žandari su ubili u Sibinju osam seljaka iz odvoračkih sela, a kod groblja u Slavnskom Brodu još šest seljaka iz Vrbe i Ruščice.¹⁵

¹² F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, str. 149.

¹³ »I vladini i opozicioni krugovi živo su pristupili pripremama za izbore narodnih poslanika«, *Politika*, br. 9601, 9. 2. 1935.; usp. i T. STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, str. 290.

¹⁴ T. STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, str. 292. O Meštrovićevim saznanjima usp. bilj. 67. na istoj stranici.

¹⁵ T. STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, str. 292; F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, str. 146–148; v. također i Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.–1935.*,

Usto, žandari su počinili krvoprolića za vrijeme predizborne kampanje u Primoštenu u Dalmaciji, kraj Klanca u Lici, u Selnici u Hrvatskom zagorju.¹⁶

Za vrijeme predizborne kampanje Vlada je onemogućila gotovo svaku aktivnost opozicije. Organi vlasti sustavno su ometali i šikanirali i opozicione poslaničke kandidate i pristaše opozicije. Zabranjivano je bilo postaviti bilo kakav plakat ili sliku Vladka Mačeka. Za takvo djelo se osuđivalo na zatvor i novčanu globu. Usto se Vlada obilato koristila tiskom u svojoj promidžbi i napadima na opoziciju, ali nije dopuštala da joj se išta odgovori. Tako npr. o žandarskom zločinu nad seljacima u Sibirju i kraj broskog groblja i *Obzor* i *Jutarnji list* i gotovo sve druge novine donose samo izjave ministra unutarnjih poslova Velje Popovića. Znamo npr. da je sa skupa u Sibirju na kojem se okupilo preko 10 000 ljudi poslana svim dnevnim medijima rezolucija u kojoj se traži da se istraže ubojstva u okolici Broda i da se odgovorni kazne,¹⁷ ali ni jedne novine nisu tu rezoluciju donijele. Sam Bogoljub Jevtić izbacio je geslo pod kojim je Vlada vodila izbore: »Tko glasa za Mačeka, glasa za Janka Pustu!« Taj ustaški logor u Mađarskoj bio je sinonim separatizma, pa je takva formulacija temeljnoga predizbornog slogana još više zatrovala atmosferu u kojoj se odvijala izborna kampanja i provodili izbori.¹⁸ Svaki pokušaj opozicije u Hrvatskoj da vodi predizbornu kampanju proglašen je antidržavnim. Zaredali su progoni svih »protivnika narodnog i državnog jedinstva«. Da se osigura pobjeda režima, osnovan je poseban izborni štab na čelu s ministrom unutarnjih poslova Veljom Popovićem, koji je na raspolaganju imao i državnu blagajnu, sav represivni aparat i promidžbu.

Povodom teških zloporaba predstavnika vlasti u predizborno vrijeme, Maček je u travnju 1935. godine uputio princu Pavlu opširan memorandum ističući da se izbori, koji se provode takvim metodama, unaprijed mogu smatrati nevažecima.¹⁹ U intervjuu listu *New York Times* Maček je kratko opisao sadržaj memoranduma. Prosvjedovao je u njemu što vlasti uhićuju predstavnike oporbe, koji bi trebali biti nazočni na izbornim mjestima zbog kontrole glasovanja i prebrojavanja glasova. »Sigurni smo da će velika većina glasovati za moju opozicijsku listu ..., ali nismo naivni da mislimo da to znači i da ćemo pobijediti na izborima. Iskustvo s izbornim terorom premijera Jevtića nas je već uvjerilo da ne će glasovanje biti to koje će sutra odlučiti izbore, nego službeno prebrojavanje glasova u Beogradu ... Protestirao sam princu Pavlu protiv uhićenja mnoštva naših kandidata čija sam imena naveo. Ukazao sam na to kako je ovdje u Zagrebu jedan od mojih kandidata otpušten iz državne službe jer je odbio povući svoju kandidaturu ... Naša je medijska i izborna promidžba u potpunosti suzbijena. Dužnosnici, i javni i privatni, otpušteni su jer su potpisali izborne liste naših kandidata. Kao što sam i rekao princu Pavlu, sve ukazuje na to da se Vlada priprema lažirati izborni rezultat. Ovdje u Hrvatskoj će 90-95% seljaka sigurno glasovati za nas usprkos tomu što svatko mora javno glasovati i dati svoje ime. Dobit ćemo 75% glasova stanovništva u gradovima. U Srbiji će vjerojatno 75% glasovati

Zagreb, 2002., str. 92–95; za problem sibirskih žrtava još uvijek je nezaobilazan i najtemeljitiji rad dra Dra-
giše JOVIĆA, »Pobuna seljaka u okolici Slavenskog Broda februara 1935.«, *Zbornik Historijskog instituta
Slavonije*, br. 9, Slavonski Brod, 1972., str. 157–208.

¹⁶ F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, str. 148.

¹⁷ »Veličanstveni sastanci pristaša Dr. Mačeka u Odvorci i Sibirju«, *Istina*, 3. 8. 1935., str. 2.

¹⁸ F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, str. 149.

¹⁹ T. STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, str. 296.

za nas u seoskim sredinama i 60% u gradovima. Samo se u Makedoniji, gdje se nakon 14 godina terora Vlade nitko ne usuđuje glasovati protiv Vlade i očekivati da će doživjeti sljedeći dan, Vlada može nadati pravoj većini. Sutra ćete sami moći prosuditi našu snagu. A potom, kad pročitate rezultate, koje Vlada objavi, moći ćete uživati u sprdnji.«²⁰ U istom broju uglednog lista i dr. Ante Trumbić, koji je predstavljen kao »jedan od kreatora Jugoslavije«, opisao je svoja iskustva u toj predizbornoj kampanji: »Na ulazu u sela gdje sam se trebao obratiti svojim biračima, dočekali su me žandari s bojonetama i otjerali me prijetnjama da će me uhititi ... Premda sam pošao incognito na otok Brač, nije mi bilo dopušteno pristati na otok. Prefekt me sa žandarima presreo na brodu i potjerao.« Autor članka u *New York Timesu* sam svjedoči o teroru vlasti na tim izborima: »U novinama nije dopušteno spominjati program opozicije, ni na radiju, ni na plakatima. Na odlasku iz ureda dr. Mačeka hrpa protu Mačekovih letaka predana je ovom dopisniku. Pola sata kasnije dopisnik je telefonirao u New York zbog objave članka. Nazvao ga je detektiv da mu kaže: 'znamo da ste se vidjeli i razgovarali s ljudima iz opozicije. Upozoravamo vas da istinu možete saznati u centrali. Štogod ste negdje drugdje čuli, nije istina. Upozoravam vas da će vaša pisma, telegrami i telefonski pozivi biti cenzurirani. To neka vam bude upozorenje.«²¹

Na izborima u svibnju 1935. godine glasovalo je 2880964 ili 73,72% birača od 3908313 izbornika. Vladina lista dobila je 1746982 ili 60,6% glasova, a lista Udružene opozicije dr. Vladka Mačeka 1076345 ili 37,4%; lista *staroradikala* Bože Maksimovića 33549 ili 1,2%; lista *nacionalista* oko profašističkog Zbora Dimitrija Ljotića 24088 ili 0,8%. Međutim, po izbornom zakonu, koji je pobjedničkoj listi automatski osiguravao tri petine mandata, Vladina stranka dobila je apsolutnu većinu od 303 ili 82% mandata, a Udružena opozicija svega 67 ili 18% mandata. Neposredno poslije izbora podnio je dr. Juraj Krnjević kao »izaslanik hrvatskog narodnog predstavništva i glavnog tajnika HSS-a« *Memorandum* Vijeću Društva naroda u Genevi, u kojem, pozivajući se ponajprije na izvješća inozemnih, nepristranih novinara, prije svega britanskih i američkih, govori o ubojstvima, progonima i šikaniranju i zatvaranju na stotine osoba, među kojima su bili i zastupnički kandidati. U *Memorandumu* se ističe i to da »srpske mase jednako kao i hrvatske, traže ponovno uspostavljanje političkih sloboda' te zahtijeva od Vijeća Društva naroda da pošalje u Jugoslaviju, na lice mjesta, anketnu komisiju i poduzme korake za 'osiguranje osnovnih ljudskih prava hrvatskog naroda, bez čijeg su poštivanja iluzorna sva nastojanja oko stabilizacije međunarodnog mira'«²².

Režimska stranka slavila je pobjedu, ali sama činjenica da je Jevtić već 20. lipnja 1935. godine morao podnijeti ostavku, govori da u to nitko ozbiljan nije vjerovao. Jedan od lidera SDK, Sava Kosanović, iznio je u jednom letku da je od svibanjskih izbora do kraja 1935. »poginulo u Hrvatskoj i Dalmaciji dvadeset i šest ljudi u raznim sukobima od žandarske i četničke ruke, više nego u kakvoj bitci u Abesiniji', a da nigdje nisu saopćeni rezultati istrage i kažnjavanja krivaca 'dok su izdavana rješenja da se naplate od sina kuršumi s kojima je zvanično ubijen otac'«. Budući da su se režimsko-četnička ubojstva pripisivala

²⁰ »Maček optužuje jugoslavenski teror«, *New York Times*, 5. 5. 1935.

²¹ *Isto*.

²² F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, str. 150.

»frankovluku«, Maček je u posebnoj izjavi u obliku letka opovrgao takve tvrdnje iznoseći dokaze i brojne primjere progona nad hrvatskim narodom. Ukupno je u doba Jevtićeve Vlade, dakle za nepunu godinu dana, bilo uhićeno i pozatvarano oko 50 000 ljudi.²³

Rezultati izbora potpuno su nevjerođostojni. Jevtićev represivni aparat služio se ne samo nasiljem nego su krivotvoreni i rezultati izbora. Mnogi inozemni novinari to svjedoče, napose američki i britanski. Prosvjede Glavnom biračkom odboru uputili su Maček, Ljotić i Maksimović, nositelji lista opozicije. O nasiljima na hrvatskom području uputio je Memorandum zagrebački nadbiskup Antun Bauer i križevački biskup Njaradi. Kao što je rećeno, i Juraj Krnjević, kao tajnik HSS, uputio je generalnom tajniku Društva naroda Memorandum u kojem ističe nasilje nad biraćima u Hrvatskoj.²⁴ Zbog zloporaba organa vlasti na izborima predstavnici triju opozicijskih lista u Glavnom biračkom odboru, napustili su taj odbor. Prema izvješću njemačkog poslanstva u Beogradu, na području Hrvatske Udružena opozicija dobila je 2/3 glasova. Isto izvješće tvrdi da je u Sloveniji glasovalo 49% biraća te da je opozicija postigla velik uspjeh u Šumadiji, no nije naveden brojećani pokazatelj. Njemački poslanik je ustvrdio da bi opozicija sigurno pobijedila na izborima kad bi oni bili slobodni, a glasovanje tajno.²⁵

Vođe Ujedinjene opozicije izdale su nakon izbora dvije rezolucije: jednu 30. svibnja, koju su potpisali Ljubimir Davidović, Jovan Jovanović, Vladko Maček i Većeslav Vilder (u ime Svetozara Pribićevića). U toj izjavi prevladavalo je gledište srpskog dijela opozicije. Osuđuju Jevtića za nasilja, za primjenu zakona o izborima koji je »nemoralan u svojoj tendenciji i apsurdan u primeni«. U izjavi se osuđuju nasilja kao i krivotvorenje izbornih rezultata dopisivanjem Vladinoj listi i »stotine hiljada glasova«. Sam ban Savske banovine, dr. Marko Kostrenčić, u odgovoru ministru Korošću, koji ga je tražio izvješće o rezultatima petosvibanjskih izbora, napisao je da je Jevtićevoj listi dopisano 150 000 glasova.²⁶ Potpisnici te rezolucije ističu da će bojkotirati rad Narodne skupštine i objašnjavaju razloge: »Zato u Skupštini koja je potekla iz ovih i ovakvih izbora pravim narodnim predstavnicima sa liste udružene opozicije nema mesta. Udružena opozicija nastaviće započeto zajedničko delo odlučno do konaćne pobećde, jer je uverena da se sva pitanja naše države: politićka, privredna i socijalna, mogu rešiti samo u slobodi i samo u sporazumu Srba, Hrvata i Slovenaca.«²⁷

Drugi dokument o bojkotu rada u Narodnoj skupštini donijeli su kandidati s Maćekove liste, pripadnici SDK 2. lipnja 1935. godine. Tu se jaće naglašava hrvatski stav. To je bio i razlog donošenja dviju rezolucija. U toj drugoj rezoluciji naglašen je korijen svih hrvatsko-srpskih sukoba. »Kad se g. 1918. stvarala ova državna zajednica, pojavila su se odmah dva suprotna mišljenja. Prvo mišljenje, hrvatsko, da ta zajednica ima biti jaća garancija za slobodu i suverenitet hrvatskoga naroda, drugo mišljenje, da ta zajednica ima biti proširena Velika Srbija, u kojoj ima nestati čak i hrvatska individualnost.«²⁸ U rezoluciji je nada-

²³ *Isto*, str. 151. Broj od 50000 uhićenih iznio je dr. Branko Kaluđerčić, ministar u Stojadinovićevoj vladi u govoru u Bugojnu 11. studenoga 1936: na istom mjestu.

²⁴ *Isto*, str. 150; v. također i T. STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, str. 312.

²⁵ T. STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, str. 313.

²⁶ *Isto*, str. 312 bilj. 142, str. 315.

²⁷ *Isto*, str. 315–316.

²⁸ Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mućilištu*, Zagreb, 1992., str. 554.

lje istaknuta spremnost hrvatskog naroda da podnese žrtve za svoja prava, što je pokazano i na petosvibanjskim izborima. »Usprkos izbornih nasilja, uslijed kojih je od žandarske ruke poginulo na desetke hrvatskih sinova – redom mirnih seljaka u njihovu domu – a da i ne spominjemo stotine ranjenih i isprebijanih i na hiljade zatvorenih, te usprkos izbornih falsifikata, koji su poznati ne samo unutar zemlje nego i po cijelom svijetu, ipak je rezultat ovih izbora bio pravi plebiscit. Tim je plebiscitom hrvatski narod nakon prisilne šutnje od 8 godina izrazio svoju neodoljivu volju, kojom odbija sve pokušaje povlašćenja, što ih je nad njim vršio centralistički režim i u parlamentarnom i u diktatorskom obliku sa neprocjenjivim oštećivanjem materijalnog i moralnog života. Hrvatski narod je branio i zastupao svoje pravo, da u svojoj kući bude svoj gospodar. To svoje pravo, osnovano na mnogovjekovnoj prošlosti, branio je suprotstavljajući gruboj sili bezakonja svoj moralni otpor.«²⁹ Nadalje se u rezoluciji odaje priznanje srpskoj opoziciji, koja je pokazala da u Srbiji postoje snage s kojima se može zajednički raditi, te »braći muslimanske vjere pod vodstvom dra M. Spahe«, koji su dali »zajedničkoj pobjedi veliki prilog«. Rezolucija jasno i beskompromisno odbacuje sudjelovanje u Narodnoj skupštini: »Obzirom na sve ovo zaključujemo, da u ovu Narodnu skupštinu ne idemo, nego držimo, da je jedini izlazak, da se ova tobožnja skupština odmah razjuri i raspišu novi izbori, koji će na osnovu novog izbornog zakona i pod čestitom neutralnom vladom zajamčiti potpunu slobodu izbora.«³⁰

Pored sveg nasilja, javnog glasovanja pred izbornom komisijom, koje je nasilje samo po sebi, Maček u svojim *Memoarima* tvrdi da apstinencije na selu nije bilo, a u gradu najviše 30%. U hrvatskim krajevima za Vladu su glasovali samo ljudi koji su ovisni o Vladi, dakle državni činovnici, neki veći industrijalci, trgovci, bankari, a svi neovisni ljudi glasovali su za opoziciju. Maček dapače tvrdi: »Tu u hrvatskim krajevima nije falsificiranje gotovo nigdje uspjelo. Znam tek slučaj da su u kotaru Sv. Ivan Zelina žandari zaustavili suca kad se iz jednog udaljenijeg birališta vraćao u sjedište kotara, oduzeli mu izborne spise – pa ih vratili nakon nekoliko sati, razumije se falsificirane. U gradu Sisku pokušali su načiniti isto, ali su seljaci pratili predsjednika izbornog povjerenstva, koji je nosio izborne spise sudu, pa je između njih i žandara, koji su htjeli izborne spise oduzeti, došlo pred zgradom sreskog načelstva do formalne bitke. Jedan je seljak istrgnuo spise žandaru koje je on već imao u rukama. Drugi žandar probio je bajunetom ruku tom seljaku, ali je seljak bez obzira na to pobjego sa spisom, te spis, sav krvav, odnio najprije pred kotarskog suca, a tek onda otišao liječniku da mu povije ruku. Nije tako bilo u srpskim krajevima gdje u narodu nije bilo takva elana i organizacije, pa su tamo, a pogotovo u Makedoniji i Vojvodini, gdje je narod bio dosta zaplašen, provedeni falsifikati naveliko. Naročito je vrlo lako bilo falsificirati u Vojvodini na biralištima gdje su glasovali Nijemci i Mađari. Mnogo je i njih glasovalo za opoziciju, ali kako su se izborni zapisnici pisali ćirilicom, koju Nijemci i Mađari ne znaju čitati, izborni su povjerenici sastavljali zapisnike kako god su sami htjeli.«³¹ Petosvibanjski izbori bili su u Hrvatskoj plebiscit za HSS i dr. Mačeka. U okviru opozicije katoličko svećenstvo činilo je posebnu skupinu čiju ulogu u izborima 1935. godine želimo istražiti iz perspektive službenih nositelja vlasti. Svi izvori oporbene provenijencije jed-

²⁹ *Isto*, str. 555.

³⁰ *Isto*, str. 555–556.

³¹ V. MAČEK, *Memoari*, str. 165.

noglasno odjekuju prosvjedima zbog teških zloporaba, koje, ako se pažljivo analiziraju, ne mogu sakriti ni izvori Vladine provenijencije. Vrlo dobro to potvrđuju sačuvani izvori o viđenju nositelja vlasti ponašanja katoličkog svećenstva na izborima od 5. svibnja 1935. Strukture vlasti nazvale su to »teror katoličkog sveštenstva«. O kakvu je zapravo »teroru« riječ, vidjet ćemo iz izvješća samih kotarskih ili, kako se oni sami dosljedno nazivaju, »sreskih načelnika«.

Izvješća kotarskih načelnika o sudjelovanju katoličkog svećenstva na izborima 5. svibnja 1935.

Ubrzo poslije provedenih izbora ministar unutarnjih poslova Velja Popović zatražio je od bana Savske banovine dr. Marka Kostrenčića izvješće o radu katoličkog klera protiv kandidata na listi Vlade kod izbora u svibnju 1935. godine. Izvještaj je morao biti »detaljan i obrazložen« i poslan u roku od tri dana. Ban je tom zahtjevu dao prioritet i na brzojavu, koji je dobio iz ministarstva, crvenom olovkom napisao i podvukao: »Najhitnije pre svih.« Izvori za prikaz problema rada katoličkog svećenstva na izborima od 5. svibnja 1935. godine sačuvani su u Hrvatskom državnom arhivu u fondu »Savska banovina Odjeljak Upravnog odjeljenja za državnu zaštitu«. Broj fonda je 145. U kutiji 19, inv. br. 692 pod naslovom »Teror katoličkog klera« sačuvana su izvješća kotarskih načelnika o aktivnostima katoličkog svećenstva na petosvibanjskim izborima 1935. godine. Sastavljači tih izvješća, kotarski načelnici, kako je već rečeno, svi od reda potpisuju se kao »sreski načelnici«. Nije to jedini termin koji je iz srpskog jezika trajno usvojen u jeziku državne birokracije. Sva ta izvješća pisana su dosljedno srpski i ekavicom, neki i ćirilicom.

Izvješća ćemo prikazati najprije deskriptivno da se može steći uvid u političku opredijeljenost katoličkog klera i širinu opozicijskog stava toga važnoga društvenog čimbenika hrvatskog naroda. Važno je također napomenuti da izvješća pratimo kronološki, svjesni da će to unijeti određenu pomutnju u praćenju izbornih mjesta i stvoriti dojam nesustavnosti. Mislimo ipak da će poštivanje kronološkog načela olakšati snalaženje nekom novom istraživaču toga problema. Samo kad su u pitanju izvješća kotarskog načelnika i šefa policije iz istog mjesta, odstupilo smo od kronološkog načela.

Kotarski načelnik Daruvara u svom izvješću javlja da katoličko svećenstvo nije nastupalo u minulim izborima protiv kandidata Vlade. Jedino je kapelan Vlado Šoštarić na jednom sprovodu nagovarao ljude da glasuju za opoziciju.³² U dopunjenom izvješću načelnik ističe i koji su župnici glasovali za Mačeka: Mijo Etinger, župnik u Daruvaru, i Josip Božanović, župnik u Uljaniku. Od glasovanja se sustegao Josip Tobi, župnik u Miokovićevu. Kotarski načelnik iz Križevaca pisao je u izvješću da je »katoličko sveštenstvo gotovo celo glasovalo za opozicionu listu«, ali u isto vrijeme ističe »da nema dojava« da je neki od svećenika radio protiv kandidata na listi Kraljevske vlade. Doduše, iznimka je dekan i župnik u Vrbovcu Ante Kolarić, no ni njegova »aktivnost nije bila napadna«, priznaje načelnik. Dapače, i dekan bi podržao Vladina kandidata, da je taj kandidat bio tko drugi a

³² Savska banovina. Odjeljak Upravnog odjeljenja za državnu zaštitu (dalje SBODZ), fond 145, k 19, Inv. br. 692 »Teror katoličkog klera«.

ne dr. Lavoslav Hanžek, čijem ugledu šteti prijateljstvo sa stanovitim Franjom Vornikom kojeg se optužuje da je rastrovao društvene prilike u Vrbovcu i uspio skupiti čak trideset i tri tužbe pred sudom za uvredu časti.

Načelnik Kutine je pak izvijestio da se »o akciji katoličkog klera nije ništa naročitog primetilo za vreme izbora« da bi se moralo intervenirati. No vjerni načelnik piše: »Znalo se je da su svi župnici i jedan kapelan neprijateljski raspoloženi prema današnjem stanju u državi te da će oni svi glasati za Mačekovu opozicionu listu.« Vjerni činovnik nadalje tvrdi da se je znalo da će katoličko svećenstvo »skriveno i neopaženo napućivati svoje župljane da glasuju za Mačeka, a zato imadu dovoljno prilika a najpodesnija prilika je ispovijed«. Onaj tko imalo iz bližeg zna duhovnu praksu Katoličke crkve, jedva da može povjerovati da bi baš ispovijed mogla biti iskorištena za političku promidžbu. »Časna iznimka«, kako navodi poslušni činovnik, bio je župnik u Ludini, Franjo Oršulić, koji je glasovao za Vladina kandidata, i koji »to svoje raspoloženje prema vladi otvoreno ispovijeda«. Župnik pak u Osekovu, dr. Franjo Raut, tako je demonstrativno glasovao za Mačeka da se moglo čuti i izvan biračkog mjesta, pa kotarski načelnik zaključuje da je time dao »povoda naslućivati da je i posebno radio za opoziciju«.

Kotarski načelnik Slavenskog Broda dr. Stjepan Dolušić u jednoj rečenici kratko konstatira: »Pozivom na naredjenje str. Pov. Br. 692 od 18. maja o.g. izvještava se, da u srezu slavensko-brodskom nije zapažena nikakva naročita akcija protiv kandidata na listi Kr. vlade prilikom prošlih izbora.« Dolušić ne kaže kako su svećenici brodskog kotara glasovali. Sama činjenica da je to prešutio, shvaćajući to kao svoj neuspjeh, možda daje razloga za zaključak da je i tu katoličko svećenstvo glasovalo uglavnom za opoziciju. Predstojnik policije u Slavenskom Brodu ističe da je katolički kler kod izbora u svibnju 1935. godine »bio potpuno korektan« te da »nikakove akcije protiv kandidata na listi Kraljevske vlade nisu poduzimali«³³.

Načelnik iz Slunja također izvješćuje da nije primijećena »nikakova akcija područnog katoličkog klera protiv poslaničkih kandidata na listi Kraljevske Vlade«³⁴. Kotarski načelnik iz Siska u svom izvješću ističe da »nije primijećeno za sve vreme izbora nikakova akcija i agitacija katol. svećenstva protiv Vladine liste«. Načelnik ističe da su župnici pozivali na mir i red. Svi su župnici, osim jednoga, glasovali za opoziciju. Unatoč takvom izvješću, načelnik Siska je poslušno dokument potpisao kao »Predmet: izborni teror«.

Kotarski načelnik Sušaka izvijestio je da je sav katolički kler u kotaru glasovao za opoziciju. Izuzetak su činila dvojica kateheta: Stanko Gauš iz Kraljevice i Lovro Tomasić, kateheta na građanskoj školi u Novom. Taj je, dapače, u svom rodnom Hreljinu vodio živu kampanju za listu Bogoljuba Jevtića i bio označen kao jedan od »najaktivnijih agigatora u korist Vladinog kandidata«. Tako je »sav katolički kler na području ovog sreza«, osim dvojice spomenutih iznimaka, »pokazao se kako u predizbornoj kampanji, tako i na dan samih izbora kao neprijateljski raspoložen spram sreskog kandidata na listi Kraljevske Vlade g. Milana Banića, te je kompaktno glasovao za listu dr. Mačeka«. U agitaciji za Mačeka, prema izvješću, prednjačio je župnik iz Škrljeva Ivan Marohnić. Načelnik navodi

³³ Isto, str. pov. 838/1935.

³⁴ Isto, str. pov. 839/1935.

njegove »grijehe«: »po ciganki Anki Hudorović pustio skinuti izborni proglas Vlade sa zida kapelice u mjestu Škrljevu«; nagovorio je Petra Maurinca, željezničkog stražara iz Škrljeva, da glasuje za Mačeka, obećavši da će biti vraćen na posao ako ga otpuste; hodao po kućama i prijetio trgovcima, gostioničarima i obrtnicima bojkotom, ako ne glasuju za Mačeka. Uz njega, kotarski predstojnik ističe aktivnost župnika iz Hreljina Mate Matejčića, koji je glasno prosvjedovao što nije objavljen rezultat glasovanja u Hreljinu. Kad je tim prosvjedom oko sebe okupio oko petsto ljudi, koji su stali iza njegova čina, objavljen je rezultat s tog mjesta: 270 glasova za Mačeka i 70 za listu B. Jevtića. Župnik je, prema izvješću načelnika, na glas vikao: »Pobedićemo sigurno«, čime je izazvao ovacije, a usput je dijelio i hrvatske zastave, što je bio krajnje težak delikt. »Prisutnoj žandarmerijskoj patroli uz velike napore jedva je uspjelo da rasturi demonstrante«, opisao je dramatičnu situaciju načelnik.

Predstojnik policije na Sušaku u svom izvješću priopćuje da u samom gradu svećenici nisu vodili nikakvu agitaciju. Objašnjava to činjenicom da ne uživaju nikakav ugled u građanstvu. Sve se svećenstvo opredijelilo za listu dr. Mačeka »bezuovjetno rukovođeno sa dobivenim instrukcijama viših crkvenih starešina, a napose krčkog biskupa dr. Josipa Srebrnića, koji se otvoreno založio u izbornoj agitaciji za listu dr. Mačeka«. Dalje, čelni čovjek policije javlja da je biskup 4. travnja 1935. godine doputovao u Sušak, gdje je u samostanu Svetog Križa održao izbornu konferenciju s pristašama dr. Mačeka. Kao dokaz da je »svećenstvo bezuvjetno primilo instrukcije za svoje držanje svedoči primerice slučaj župnika Nikole Polića u Bakarcu«. On je, izvještava dalje predstojnik policije, poznat »sa svog patriotskog držanja«, ali je ipak glasovao za listu dr. Mačeka. Iako je Bakarac »korporativno do posljednjeg čoveka« glasovao za Vladinu listu, župnik Polić, iako je privrženik Vlade, bio je izuzetak.³⁵ Od tuda taj činovnik izvlači dalekosežne zaključke, naime da je svećenstvo dobilo instrukcije »viših crkvenih starešina« da glasuje za opoziciju.

V.d. »sreskog načelnika« banski inspektor nečitljiva potpisa, o ponašanju svećenstva u zagrebačkom kotaru kratko je »izvestio« da »katolički kler na području ovoga sreza nije uzimao vidnog učesća u izbornoj agitaciji, ali su svi glasovali za listu Dr. Mačeka«³⁶. Upravnik policije iz Zagreba izvještava da se »na području grada Zagreba nije mogla zapaziti kakova naročita akcija katoličkog klera protiv kandidata na listi Kr. vlade«. Katoličko svećenstvo na području grada nije se zalagalo ni za jednu opciju. Od glasovanja su se sustegli i nadbiskup Bauer i Stepinac i »još neka sveštena lica«. Većina klera opredijelila se za Mačeka, »naročito kaptolski kanonici, koji su listom glasali za listu Mačekovu«³⁷. Bjelovarski kotarski načelnik kratko obavještava da ni jedan katolički svećenik s bjelovarskog područja nije radio protiv kandidata Vlade niti je agitirao za opoziciju. Od deset katoličkih svećenika trojica su glasovala za listu Vlade, petorica za Mačeka, a dvojica nisu glasovala. Iz samoga grada Bjelovara sva trojica župnika glasovala su za listu dr. Mačeka. U kotaru Čazma, piše načelnik, »čast mi je izvestiti« da nitko od katoličkih svećenika nije radio protiv liste kandidata Vlade. Od čazmanskog svećenstva trojica su glasovala za Vladinu listu, dvojica za Mačeka, dok su se ostali sustegli od glasovanja. Za vrijeme

³⁵ *Isto*, str. pov. 840/1935.

³⁶ *Isto*, str. pov. 864/1935.

³⁷ SBODZ Strogopov. 692, 779, 20. V. 1935.

cijele predizborne kampanje svećenstvo nije ništa agitiralo za opoziciju ni protiv Vlade. Jedino je župnik iz župe Križ, Antun Medven, bio pozvan Mačeku, iako ga ovaj nije ranije poznao. On je glasovao za Mačeka, kao i župnik iz Dabaca, a ostalih pet nije glasovalo. Kotarski načelnik Brinja izvješćuje da se katolički kler nije vidno isticao u vrijeme kampanje, ali su svi glasovali za listu dr. Mačeka. Župnik kanonik u Brinju, Ivan Mlinarić označen je kao »povučen«, a »za opoziciju je glasao više iz računa nego iz uverenja«. Koncem 1933. godine odlikovan je »Jugoslovenskom krunom IV stepena, koje odlikovanje u svećanim zgodama uvek drži na prsima«, ističe se u dopisu. Kapelan Juraj Prstec označen je kao »korektan«, ali je pod utjecajem »proturežimskih lica« održao u Brinju zadušnicu za seljake poginule u sukobu sa žandarmerijom u brodskom kotaru.³⁸ Ni župnik u Krišpolju Tomo Milinković nije politički aktivan da bi uznemiravao vlasti. Njegovo držanje prema vlastima označeno je kao »korektno«. Na njegovo političko uvjerenje ipak »upliviše« narodni zastupnik toga kotara Antun Pavlović, koji je iz Krišpolja, i koji je »istaknuti politički nezadovoljnik i ogorčeni protivnik postojećeg režima«. Vjekoslav Grdanić, upravitelj župe u Letincu, označen je kao »politički povučen«, a »njegovo držanje prema vlastima korektno«. Po svom »političkom ubedjenju je klerikalac«. Vrlo negativno je kotarski načelnik ocijenio župnika u Jezeranama, Josipa Kremžara, inače Slovenca. Misli da je pod utjecajem najvećih protivnika režima, »u svojoj duši je lukav i prepreden, te izbegava da se javno istakne protiv režima«. Inače je odgojen »jezuitski« i u »svojoj duši je veliki klerikalac«. No, kod svojih pretpostavljenih je obljubljen. Za čovjeka koji očito zna u kakvim vremenima živi i što znači izložiti se politički, kotarski načelnik predlaže rješenje: »Nije nipošto podesan za mesto u kojem službuje, pa bi bilo dobro, kad bi se moglo ishoditi njegovo premeštenje iz Jezerana.«³⁹

Kotarski načelnik iz Delnica je svećenstvo tog područja opisao kao aktivne agitatore dr. Mačeka. Najistaknutiji među njima bio je župnik u Liču Stjepan Kostrenčić. Bio je i predstavnik te liste u mjestu Lič. Župnik u Divjakama Miloš Rude također je vršio »vrlo živu i otvorenu agitaciju« za opoziciju. Župnik u Delnicama Slavko Šporer potpisao je kao predlagatelj listu kotarskog kandidata opozicije, dr. Ivana Šubašića, a »prema poverljivim podacima« agitirao je za »istu«. Osim te trojice, za listu dra Šubašića glasovalo je još pet župnika delničkog kotara. Kotarskog načelnika to iznenađuje jer je kandidat opozicije u Delnicama dr. Ivan Šubašić izašao iz katoličke vjerske zajednice i prešao na starokatoličku vjeru. U delničkom kotaru apstinirala su tri župnika. Župnik u Završju Franjo Schlögel dan prije izbora uputio je pismo u kojem moli da ga se ispriča što ne može zbog bolesti doći na biralište glasovati za listu premijera Jevtića.⁴⁰

U izvješću kotarskog načelnika iz Donje Stubice stoji da su svi župnici i kapelani glasovali za listu dr. Mačeka. Akcije protiv Vladine liste nisu svećenici poduzimali. Jedino je kapelan u Donjoj Stubici Ivan Knez u crkvi na dan izbora »uzrujano i vičući« govorio protiv

³⁸ V. bilješku 15. ovoga rada. Kao što vidimo, i održavanje zadušnica za sibirjske žrtve držalo se proturežimskim činom.

³⁹ *Isto*, str. pov. 795, 20. V. 1935.

⁴⁰ *Isto*, str. pov.

plakata Vlade koji prikazuje kako Jugoslaven bode aždaju 5. svibnja 1935. godine. Za tu svoju »uzrujanost« osuđen je na 500 dinara globe.⁴¹

Predstojnik gradske policije u Đakovu misli da su se svećenici ranije dogovorili za takav istup, jer su za opoziciju glasovali i neki od svećenika »za koje se ranije držalo da su dobro raspoloženi prema državnom i narodnom jedinstvu i režimu«. Prvi policajac u Đakovu zaključuje: »Smatra se da su zauzeli ovakav stav prema Vladinoj listi u želji za nečim novim, za nekakvim promenama.« Samo su biskup Akšamović i upravitelj biskupskih dobara dr. Ivan Rogić glasovali za Vladinu listu, trojica svećenika je apstiniralo, a petnaest je glasovalo za dr. Mačeka.⁴² I đakovački »sreski načelnik« izvještava da na izborima nitko od katoličkih svećenika nije »otvoreno, javno i aktivno« radio protiv kandidata na listi Kraljevske Vlade, »ali su se gotovo svi opredelili za opoziciju i tim svojim stavom, koji je bio u javnosti poznat, mnogo su naneli štete uspehu Vladine liste, jer su njime pružili jaku moralnu potporu opoziciji dra Mačeka i njegovoj listi«. I u izvješću kotarskog načelnika u Đakovu vidimo dilemu o kojoj govori i glavni gradski policajac. Razloge zašto su se katolički svećenici u Đakovu velikom većinom opredijelili za Mačekovu listu, kotarski načelnik također vidi u »želji za nekim novim promenama, te je ovakav njihov stav, koji je bio poznat javnosti naneo štete uspjehu Vladine liste«⁴³.

Kotarski načelnik u Đurđevcu osobito napada župnika u Molvama Stjepana Kovačića. Bio je četvrti predlagatelj na kandidatskoj listi zemljoradnika Franje Novakovića, koji je bio izabran za narodnog poslanika i 1931. godine. Tim se aktom »imenovani župnik očito eksponovao kao pristaša nezadovoljnika, kao niti jedan drugi u srezu«. U crkvi je župnik Kovačić, prema pisanju samog načelnika, rekao narodu na dan izbora: »Neka se nitko ništa ne boji i neka glasa po uverenju.« I načelnik dodaje: »Očito je što su ove reči imale da znače.« Te riječi nisu imale značiti ono što je rečeno, naime da se »nitko ne boji i da glasa po uverenju«, nego im je »sreski načelnik«, čiji je potpis nečitak, kao i svi potpisi svih »sreskih načelnika«, kao vjeran podanik režima dao svoje tumačenje: »Ovo se može smatrati, ako ne direktnim, a ono svakako indirektnim njegovim radom proti kandidata na listi Kraljevske vlade i to na mjestu kao što je crkva.« To je jedan od mnogih primjera kako je režim diktature stvarao poslušne i opasne tumače tuđih misli, čije je tumačenje ugrožavalo egzistencije.

Drugi svećenici nisu, »bar otvoreno«, radili protiv kandidata Vlade, osim »primerice poznati fanatik Jurić Mijo, upravitelj župe u Kloštru Podr.« Sve katoličko svećenstvo u kotaru, uz neznatne iznimke, glasovalo je za opoziciju. Pa i oni koji su ranije apstinirali i držali se »korektno«, »primerice« Adolf Blaga, župnik u Jelačićevu, i Jakov Novosel, župnik u Đurđevcu, sada su glasovali za opoziciju. Župnik u Pitomači stalno je napadao kandidata opozicije Franju Novakovića da je »pijanica« i »bitanga«, no na dan izbora glasovao je za njega. Kao stari frankovac nije mogao glasovati za Vladina kandidata. »Kad mu je to sa strane bilo prigovoreno, izjavio je, da on nije glasovao za kandidata nego za ideju.« To pokazuje svijest hrvatskog naroda, možda kod svjesnijeg dijela, ali ne tako malobrojnog: glasovali su ljudi za ideju a ne za pojedinca. Uz te, još pet je katoličkih svećenika iz đur-

⁴¹ *Isto*, str. pov

⁴² *Isto*, str. pov.

⁴³ *Isto*, str. pov. 802, 20.V. 1935.

đevačkog kotara glasovalo za kandidata opozicije. Jedine iznimke koje su glasovale za Vladina kandidata, bili su župnik u Virju Martin Kovačević i njegov kapelan Alojz Šedy. Apstinirao je od glasovanja Ivan Konjević, upravitelj župe u Miholjcu.⁴⁴

Iz Garešnice kotarski načelnik izvješćuje da se »katolički kler za vreme izborne kampanje i na dan izbora držao sasvim pasivno«. Za listu dr. Mačeka glasovala su tri župnika, za Jevtićevu listu jedan, a tri su apstinirala.⁴⁵ Kotarski načelnik iz Gospića je jasan: svi su katolički svećenici »koliko ih ima u srezu gospićkom, radili za opozicionu listu Dr. Mačeka«. Ta promidžba, po ocjenama vjernog državnog službenika, nije bila u granicama dopuštenog, nego »principijelno u duhu separatističkom i protivu današnjeg režima«. Oni nisu samo protiv Vlade »nego ruše sve ono što je nacionalno« i što podiže »jugoslovensku svest«, naročito protiv Sokolskih društava po selima. Napose se u tome ističe župnik iz Ribnika Vinko Novak. On je imao misu baš u vrijeme kad je Vladin kandidat Cvetić zakazao predizborni skup, a poslije mise je narod »najurio kući«, vidi u svemu zaplotnjačke antidržavne nakane »sreski načelnik«. Na izborima je župnik išao s narodom najprije na misu, potom je stao na čelo naroda i, mašući kapom, vikao: »Živio Maček, dole batinaši!« Župnik u Smiljanu Blaž Tomljanović javno je osudio župljane koji su bili na predizbornom skupu Vladina kandidata u Gospiću da su išli birati »gnjile smokve«. Usto je presudom načelnika kažnjen s 500 dinara globe. Kad je vidio da narod više glasuje za Vladinu listu, digao se od stola kao čuvar liste u ime opozicije i rekao da ide služiti misu. Preko stotinu ljudi pošlo je za njim u crkvu. Na misi je narod pozvao da se ne boji, »da se narod može slobodno opredeljavati i glasati kuda on hoće i kuda ga srce vuče«. Rezultat te akcije opisuje »sreski načelnik«: »Kad se je ponovo povratio na biralište, narod je videći svoga župnika kao čuvara liste Mačekove počeo za tu listu da glasa.« »Sreski načelnik« na to otvoreno piše da će župnik biti »kažnjen i optužen i predan državnom tužiocu«. Čitatelj tog dopisa, možda sam ban, te je posljednje riječi prerevnog činovnika prekrižio. I župnik iz Gospića, Nikola Polić, okarakteriziran je kao sumnjivac koji je »kradomice radio sve« da Mačekova lista dobije većinu. Završna rečenica ponovno daje sliku vremena i režima. »Za ostale župnike i njihovu razornu akciju nisam mogao da dobijem konkretnijih dokaza do jedino to da su i oni kao i čitava opozicija uticali na narod svakojakim alarmantnim vestima, ali došaptavanjem.«⁴⁶

Kotarski načelnik iz Grubišnog Polja ističe da su se »svi katolički sveštenici držali pasivno i povučeno«. Upravitelj župe u Grubišnom Polju Pero Sivijanović i njegov kapelan Roland Matheisz glasovali su za Jevtića. Župnik u Velikom Grdjevcu Mihovil Kedmenac glasovao je za Mačekovu listu, a župnik u mirovini Ivan Nepomuk Jemeršić sustegao se od glasovanja.⁴⁷

Izvješće političko-upravnog tajnika iz Ivanca puno je anegdotalnih prikaza. Kandidat Vlade u tom kotaru bio je župnik Matica. Iako je odsjeo u Ivancu kod kolege župnika Antuna Mlinara, glasovao je za Mačeka. Drugi, opet, župnik u Voći Donjoj August Švoger kad je došao na biralište, pitao je za koga će glasovati. Kad je dobio odgovor »većina je za Mače-

⁴⁴ *Isto*, str. pov. 803, 20. V. 1935.

⁴⁵ *Isto*, str. pov. 804/1935.

⁴⁶ *Isto*, str. pov. 806/1935.

⁴⁷ *Isto*, str. pov. 809/1935.

ka«, on je rekao »ne većina nego svi« za Mačeka, a on sam će »kuda njegov narod tud i on (župnik)«, »što su prisutni primili pokolicima <Živio!>« I frankovac Tomo Košutić, župnik u Maruševcu, glasovao je za Mačeka. »Opetovano je naglašavao – pa i pred kandidatom Maticom – da nije nikad glasao za vladu, pa da neće ni ovaj put«, ističe načelnik. Kao »najopasniji tip od župnika na području« označen je Ivan Horvatić, župnik iz Klenovnika. Na biralištu je naglašavao da svi moraju glasovati. U jednoj propovijedi poslije izbora naglašavao je neprestano »seljački narod« koji mora pokazati »slogu i ljubav«. Načelnik je pisao na temelju izvješća što mu ga je pripremio neki špijun koji je slušao propovijed. Prema onome što je prenio taj doušnik, župnik je rekao da je seljački narod »dokazao da ljubi svoju domovinu i da je seljački narod znade braniti; i neka se ne obazire i ne vjeruje onoj nekolicini gospode koja imaju mjesečnu plaću, jer da oni idu samo tko ih plaća, već da seljački narod živi i dalje u takvoj slozi i ljubavi, jer da će mu samo onda biti dobro, i da će tako služiti Bogu i svojoj domovini koju ljubi«. Ako su te riječi koje predstavljaju klasičan primjer poziva na život po kršćanskom moralu, u kojem se jednostavnim rječnikom odgajao seljak, ako se takve riječi uzmu kao argument protiv onoga tko ih je izgovorio, ta nakana baca krajnje negativno svjetlo na nositelje vlasti.

Oko pola sata prije izbora »izvešena je hrvatska plemenska zastava« na crkvenom tornju u Kamenici, za što se optužuje u dopisu župnik Tomo Doleneć. Poslije izbora, ističe načelnik u izvješću, prijetio je pekaru Ivanu Rešetaru, koji je na biračkom mjestu bio predstavnik Vladinih sumišljenika, da će ga izbaciti iz župne kuće, čije je neke dijelove iznajmio. Župnik u Cvetlinu Josip Petrak tako je uspješno agitirao za Mačeka da je za Vladu glasovao samo učitelj. Kao što se vidi, svi svećenici, osim dvojice koji su apstinirali, glasovali su za Mačeka.⁴⁸

Kotarski načelnik Kastva izvijestio je kratko da »na području ovog sreza prilikom prošlih izbora nije bilo nikakve akcije od strane katoličkog klera protiv kandidata na listi Kralj. Vlade.«⁴⁹ Više je problema imao s pastirima u svom kotaru načelnik u Klanjcu, koji je u izvješću pisao: »Svi su ovopodručni svećenici glasovali za listu Dr Mačeka te su ujedno i za ovu listu agitirali, a protiv kandidata na listi Kr. Vlade.« Napose ističe utjecajnog svećenika Vinka Komeričkog, župnika iz Desinića, koji je odvratio mnoge koji su ranije glasovali za Vladinu listu, a kolegu Josipa Bakana, koji je ranije bio »pasivan«, potaknuo je da se angažira za opoziciju. Komerički je optužen u izvješću da je unio razdor i u Sokolsku četvu u Sutlanskoj Poljani, te je više članova vratilo sokolska odijela. U Tuhelju je protiv Vladina kandidata agitirao župnik Marcel Novak i kapelan Adam Šimecki. Kad je Vladina kandidat, novinar iz Zagreba, Josip Baričević, držao predizborni skup, župnik je, prema izvješću načelnika, držao misu dva sata, samo da vjernici ne idu na skup. Prema tom izvješću, članovi križara iz Kumrovca napali su članove Sokolske čete iz Kumrovca, a predvodio ih je kapelan Adam Šimecki. U tom izvješću prenijeta je priča koja da je kolala Kumrovcem da će poslije izbora »doći do preokreta i do samostalne Hrvatske, i da će svi sokoli biti povješani«. Poslušni načelnik bilježi da je to rekao Jakob Bezjak iz Kumrovca svom zetu Miji Škvorcu, koji je član Sokola. Njegova pak žena, Ljubica r. Bezjak, kao čla-

⁴⁸ *Isto*, str. pov. 810, 20.V. 1935.

⁴⁹ *Isto*, str. pov. 878, 18.V. 1935.

nica Djevojačkog udruženja Srca Isusova je »zgužvala i bacila sliku Blaženopočivšeg Vi-teškog Kralja Aleksandra I Ujedinitelja«, zbog čega je osuđena na četrnaest dana zatvora. U općini Klanjec križarsko udruženje, napose predsjednik Marijan Sinković i tajnik Gju-ro Sinković su »pravili teror i veće izgrede«. Prvi je trgao izborne plakate Vlade, za što je osuđen na osam dana zatvora, a drugi radi klicanja samostalnoj Hrvatskoj i pretnje da će u Klanjcu doći do većih izgreda nego u Sibiru, zbog čega je osuđen i odležao deset dana u zatvoru te stavljen pod policijski nadzor. Načelnik optužuje župnika iz Vinogore Ivana Vukinu za izgrede u općini Kraljevac, gdje je Vlada očekivala dosta glasova. U tome mu je pomogao tamošnji župnik Nikola Horvatin. Kad govori o »izgredima«, načelnik ih ovako opisuje: »kidanje Vladinih plakata, rasturanje zabranjenih plakata Dr. Mačeka i vješanje hrvatskih zastava«. Izvješće optužuje svećenstvo da je puno mržnje na sva nacionalna, tj. jugoslavenska društva, naročito na Sokolska društva. »Da u tom radu što većma uspiju pozvali su bili dva dominikanca, koji su u mjesecu februaru održavali Misije na području opštine Tuhelj, Kraljevac, Zag. Sela i Klanjec.« Tako se i misije, uobičajene u pastoralnoj praksi Katoličke crkve, tumače kao antidržavne. Odani načelnik predlaže rigorozne mjere protiv svećenstva i crkvenih organizacija te da se svećenike kažnjava jednako kao i svakog seljaka.⁵⁰ Načelnik iz Korenice u dva reda javlja »da na području ovoga sreza nije bilo akcije katoličkog klera protiv kandidata na listi Kr. Vlade jer su ovdajne župe upražnjene«. ⁵¹ Načelnik Kostajnice nije imao nikakvih problema s katoličkim svećenstvom: od dva župnika, jedan (Vjekoslav Venko) glasovao je za Vladinu listu, a drugi (dekan Frölich) se »nije angažovao kod izbora«. ⁵² Ni načelnik Krapine nije imao razloga što predbaciti svećenstvu svoga kotara. Istaknuo je da se u predizbornoj kampanji nije nitko angažirao, »jer im je navodno biskupski ordinarijat to zabranio a nema ni ugleda među narodom radi sporova oko podavanja lukna i popravaka župnih dvorova i crkava«. Jedini od katoličkih svećenika koji je »u ovom srezu nacionalno ispravan i pristaša jugoslovenske ideje« je Josip Baligač. Doduše, nije glasovao »da ga ne bi narod, koji ga ne trpi, još jače zamrzio«. Izvješće na kraju govori da jedan župnik nije mogao glasovati jer je u to vrijeme bio pre-mješten. »Ostalo svećenstvo glasalo je za listu dra Mačeka.«⁵³

»Sreski načelnik« iz Našica izvješćuje da su svi župnici i kapelani te gvardijan i svi franjevci iz našičkog samostana glasovali za Mačeka. Jedino je župnik iz Feričanaca, Nikola Mikić htio glasovati za Vladina kandidata dr. Milana Stipića, »ali je u zadnji čas odustao, jer se bojao osvete žiteljstva, koje ga i onako ne voli«. Župnik u Harkanovcima Juraj Kubeša htio je glasovati za Vladina kandidata Luku Kostrenčića, ali je odustao kad je saznao da je starokatolik. Župnik iz Orahovice Juraj Kolb govorio je da neće glasovati jer inače uopće ne glasuje, ali je ipak izašao i dao glas Mačeku. Iako, prema izvješću načelnika, baš ne uživa ugled u narodu, župniku iz Podgorača Teodoru Madjeriću pripada zasluga »da su žitelji iz Podgorača, koji inače nisu prijatelji Stjepana Martinovića, kandidata na listi dra Mačeka, glasovali za njega«. Josip Škoda, župnik iz Bokšića, inače izbjeglica iz Istre, glasovao je također za Mačeka. Gvardijan franjevačkog samostana u

⁵⁰ *Isto*, str. pov. 813, 20.V. 1935.

⁵¹ *Isto*, str. pov. 814, 20.V. 1935.

⁵² *Isto*, str. pov. 815/1935.

⁵³ *Isto*, str. pov. 816/1935.

Našicama Bogoslav Boršnik »kao i svi njegovi fratri« glasovali su za Mačeka, iako nisu sudjelovali u agitaciji.

Najveću agitaciju protiv Vladina kandidata provodili su kapelani Bruno Birt iz Feričanaca i Franjo Katić iz Podgorača. Kapelan Birt je preko »Križara« snažno utjecao na odluku naroda. Poslije izbora s »Križarima« je »lumpovao i pjevao, te je proslavljao pobjedu opozicije«. Načelnik izravno optužuje kapelana Katića da su njegovom zaslugom dva sela, Ostrošinci i Stjepanovci, poznati kao »Stipićeovci«, tj. privrženici Vladinog kandidata dr. Milana Stipića, glasovala za Mačeka na tim izborima. Katolički svećenici zamjerali su Stipiću što je potpisao zakonski prijedlog o izgonu isusovaca iz Kraljevine Jugoslavije, koji je podnio dr. Gavrančić. Načelnik u svom izvješću tvrdi da su katolički svećenici samo formalno našli ta opravdanja, naime da je Kostrenčić starokatolik, a Stipić da je podržao prijedlog za izgon isusovaca. »... to je samo formalni razlog, ali je najverovatnije, da su dobili takve upute ili su hteli pokazati kako su sa narodom zajedno u obrani Hrvatsva«⁵⁴. »Sreski načelnik« u Novoj Gradiški kratko je izvijestio »da nije primećeno« da je katolički kler sudjelovao u izbornoj agitaciji, »niti vršio ma bilo kakvu agitaciju protiv kandidata na listi Kr. Vlade«⁵⁵.

»Pretstojnik Gradske policije«, čiji je potpis nečitljiv kao i gotovo svih načelnika, napisao je da su se katolički svećenici »na području sreza i grada Osijeka« uglavnom držali »pasivno«, »ali su sem jednoga glasali za listu dr. Mačeka«. Župnik u nutarnjem gradu Robert Bezecki ustupio je prostorije župnog ureda pristašama dr. Mačeka te je njegova kancelarija na dan izbora bila »tzv. terenska kancelarija Mačekovih pristalica i korteša«⁵⁶. I »sreski načelnik« Osijeka također potvrđuje da se katolički svećenici nisu angažirali u izbornoj borbi protiv kandidata Vlade. Kao dokaz navodi činjenicu »što je baš u sjedištu njihovih župa kandidat na listi Kralj. Vlade dobio najveći broj glasova«⁵⁷.

Načelnik u Pakracu obavještava da je na području kotara Pakrac popunjeno samo tri župe: u Pakracu, Gaju i Badljevini, a u Čaglinu nije jer se župnik nalazi na studiju u Rimu. Sva trojica župnika glasovala su za listu dr. Mačeka, ali se nitko od njih nije isticao u kampanji. Načelnik kao primjer navodi da je poslanički kandidat opozicije Valerijan Pribićević htio posjetiti župnika u Gaju Josipa Panića, a on nije bio kod kuće, očito pripisujući to namjeri da se izbjegne susret. Daleko više su u kampanji u tom kotaru sudjelovali pravoslavni parosi, »koji su bili kud i kamo aktivniji agitatori liste Dr. Mačeka«⁵⁸.

Koliko je svaka kampanja opozicije bila onemogućena vidi se na primjeru izvješća koje je o radu katoličkog klera protiv kandidata Vlade podnio kotarski načelnik Perušića. Kapelan Ivan Nikšić iz Perušića, označen kao najustrajniji pristaša opozicije, koji sve radi »potajno«, ali se ističe »u svakom proturežimskom, ako ne i protudržavnom radu«. Ne samo da je glasovao za Mačeka nego je njegovu listu potpisao, »tj. predložio za srez Perušić«. Već samo druženje kapelana s vjernicima na dan izbora za preravnog načelnika bilo je kažnjivo djelo. Sam je napisao: »Na sam dan izbora, a nakon upozorenja, da će odgovarati

⁵⁴ *Isto*, str. pov. 817/1935.

⁵⁵ *Isto*, str. pov. 819, 20. V. 1935.

⁵⁶ *Isto*, str. pov. 822, 20. V. 1935.

⁵⁷ *Isto*, str. pov. 823/1935.

⁵⁸ *Isto*, str. pov. 834, 20. V. 1935.

ako se što desi isti kapelan je prije blagoslova izišavši sigurno tendenciozno pred crkvu razgovarao sa okupljenim narodom, samo da prkosi organima vlasti, koji su bdili nad redom i mirom. Pozvan na odgovornost i za tu stvar, izgovarao se da ima pravo sa svojim vjernicima da razgovara.«

Župnik Josip Mandić iz Perušića glasovao je za Mačeka, ali se nije moglo dokazati da je agitirao protiv Vlade. Župniku iz Klanca Vinku Marganu »nije se moglo dokazati aktivno učešće protiv kandidata na listi Bogoljuba Jevtića«. No, na propovijedi je govorio o dobroti jednog učitelja kojeg su vlasti premjestile, »čime je bezuvjetno htio narod ozlovoljiti protiv vlasti, a i protiv Vladinog kandidata, jer je to bilo u nedjelju prije izbora«. Župnik Margan dobio je od odvjetničke kancelarije dr. Mačeka 5000 dinara, ali on je ustvrdio »da mu nije poznato u koje svrhe mu je novac poslan«. Da je svaka agitacija opozicije onemogućena, pokazuje i primjer župnika Lončarića, kojemu se u krivnju ubraja to što je kod njega pronađen jedan letak kojim se narod poziva na izbore. Župnik iz Kosinja Bruno Vernezza htio se kandidirati na listi B. Jevtića, ali su mu to crkvene vlasti zabranile.⁵⁹ Poslije svega glasovao je za opoziciju. Jedan župnik u tom kotaru apstinirao je od izbora.⁶⁰ Načelnik u Petrinji kratko je pisao da je »katolički kler na području ovog sreza u izbornoj borbi bio potpuno pasivan i ne može se navesti niti jednog jedinog slučaja njegove akcije protiv kandidata na Vladinoj listi, ili uopšte bilo kakvog rada u izbornoj borbi«. ⁶¹ Prema izvješću načelnika u Pisarovini, od pet katoličkih svećenika dvojica su glasovala za listu dr. Mačeka, a trojica nisu glasovala. »Katolički kler na teritoriju ovoga sreza za vrijeme izbora nije preduzimao nikakovu akciju protiv kandidata na listi Kralj. Vlade«, kratko je izvjestio državni činovnik na čelu kotara.⁶² I »sreski načelnik« u Pregradi izvjestio je da se »na području ovoga sreza nije primijetila nikakova akcija sa strane katoličkog klera protiv kandidata na listi Kralj. Vlade«⁶³. U kotaru Prelog katolički kler se prema kandidatu Vlade, prema izvješću načelnika, držao »općenito i u glavnom dosta korektno«. Dvojica župnika glasovala su za Vladina kandidata, četvorica nisu uopće glasovala, a pet župnika i kapelana glasovalo je za listu dra Mačeka. Protiv Vladina kandidata najviše se založio u agitaciji župnik Valentin Malek iz Male Subotice i kapelan iz tog mjesta dr. Martin Povše. Župnik je s propovjedaonice rekao župljanima »neka nikako ne daju svoga glasa ljudima koji na primer ne idu u crkvu«. U predizborno vrijeme obišao je sva sela u župi od kuće do kuće, »tobože radi uredjenja crkvenih knjiga (status animarum) a uistinu zato da agituje za listu dr. Mačeka«. Isto to radio je i njegov kapelan dr. Martin Povše. Kapelan Viktor Müller iz Svetog Jurja u Turnju je u birtijama »dao svirati <Srem, Banat i Bačka, mi smo svi za Mačka>. Sreski načelnik ističe da »se pogovara« da su neki svećenici »i za vreme korizmenih ispovedi putem žena agitovali za listu dr. Mačeka«, ali sam priznaje »da o tome nema konkretnih podataka«.⁶⁴

⁵⁹ Nadbiskupski ordinarijat u Zagrebu izdao je okružnicu, kojom se zabranjuje svim svećenicima da prihvaćaju kandidaturu na izborima za bilo koju listu: »Okružnica br. 1350«, *Katolički list*, br. 7, 14. 2. 1935., str. 78. Tu su odluku usvojili i ordinarijati drugih biskupija.

⁶⁰ SBODZ, str. pov. 826, 20.V. 1935.

⁶¹ *Isto*, str. pov. 827/1935.

⁶² *Isto*, str. pov. 829/1935.

⁶³ *Isto*, str. pov. 830/1935.

⁶⁴ *Isto*, str. pov. 831/1935.

Načelnik iz Samobora izvještava da je župnik i začasni kanonik u Samoboru Juraj Kocijanić potpisao listu predlagača za zemaljsku kandidatsku listu dr. Mačeka treći po redu »i time pokazao put kuda imaju glasovati njegovi župljani«. Istu listu potpisao je i župnik u Svetom Martinu Matija Horvat. »Oni obojica nisu radili otvoreno protiv vladine liste, jer je to bilo isuviše dostatno«. Još su dva svećenika i dva franjevca glasovali za Mačeka, ali nisu agitirali protiv Vladina kandidata. Jedan od župnika nije bio u biračkom popisu pa nije glasovao.⁶⁵

Načelnik iz Raba u svom izvješću ističe da je kapelan u Novalji Janko Medved »otvoreno radio protiv kandidata na listi Kr. Vlade«. Dana 28. travnja propustio je na vrijeme održati misu zbog dočeka kandidata na listi dr. Mačeka, kojeg je dočekaao s djecom, malim »križarima«. Dalje načelnik tuži kapelana da je u dvorištu crkve našao letke kandidata Vlade pa je pozvao gradskog redara da se »to smeće« iz dvorišta ukloni. I franjevac Paško Grašo iz samostana sv. Eufemije na Rabu je »uložio sve sile oko organiziranja« da se glasuje za kandidata dr. Mačeka. Na dan izbora na misi »sa uvijenim riječima dotakao se izbora i dao prisutnima razumjeti da složno podju na izbore i glasaju za listu dra Mačeka«. Župnik u Barbatu frankovac Dragutin Hlača agitirao je za Mačeka, čemu se pridružila i njegova gazdarica, ali nisu imali uspjeha. Njegovi su seljani došli na izbore »korporativno ... pod državnim barjakom«. Ostali su svećenici bili pasivni, »nekolicina« je radila za listu Vlade, a trojica su za tu listu glasovala.⁶⁶

Kotarski načelnik iz Slavonske Požege piše da u njegovu kotaru katolički svećenici nisu radili za bilo koju listu, u čemu je iznimka župnik iz Požeškog Brestovca Ivanko Vlašićak, koji je agitirao za dr. Mačeka. Svećenici su na izborima dali svoj glas opoziciji »valjda sledeći primer pretežnog dijela svoje pastve«, te posljednje riječi ban je precrtao. Za Vladinu listu glasovao je samo jedan svećenik, župnik u Ruševu Dragutin Jasih. Načelnik ističe da svećenici u njegovu kotaru nemaju neki naročit utjecaj na narod »i po svemu nisu ni iz daleka kadri na svoje parohijane djelovati u političkom pravcu«. On misli da je padu ugleda svećenstva pridonio i Stjepan Radić, »koji se nije žacao da se u izvadjanju svog programa okomi i na negativne strane klera«⁶⁷. Ni predstojnik policije u Slavonskoj Požegi nije imao podataka da je katoličko svećenstvo u gradu radilo protiv kandidata Vlade, ali misli da je »potajno radilo u korist opozicije, a protiv kandidata kr. Vlade«⁶⁸.

Načelnik Sv. Ivana Zeline piše da su »svi katolički svećenici toga sreza glasali za listu Dr. Mačeka«. Vladin privrženik je župnik u Kašini Milan Antolić, ali zbog načina ubiranja lukna nema ugleda u narodu, pa se uplašio »da bi, ako istupi i politički protiv mase, mogao biti insultiran i materijalno oštećen, te je od straha pred terorom glasao za opoziciju«. Župnik Aurel Jambrečak, koji je primio čast banskog vijećnika, primio je anonimna pisma u kojima mu se predbacuje što je tu čast primio od šestosiječanjskog režima. Svi su ostali glasovali iz uvjerenja za opoziciju. »Sreski načelnik« ističe da »direktnih dokaza za sudjelovanje klera u agitaciji nema, no posve je sigurno da je većina koja nije nipošto režimu naklonjena, dapače u duši frankovački raspoložena, u tom smislu djelovala na puk«.

⁶⁵ *Isto*, str. pov. 833/1935.

⁶⁶ *Isto*, str. pov. 834/1935.

⁶⁷ *Isto*, str. pov. 836/1935.

⁶⁸ *Isto*, str. pov. 837/1935.

U svom izvješću načelnik Valpova istaknuo je da se kler na području kotara »držao lojalno prema kandidatima na Vladinoj zemaljskoj listi za celo vreme izborne kampanje«. »U toj kampanji su se svi katolički sveštenici držali po strani i neutralno«. Prema preporuci biskupa glasovali su onako kako je glasovala većina naroda. Dva župnika glasovala su za dr. Mačeka, dva su se suzdržala od glasovanja, a župnik iz Brođanaca Antun Milfrajt glasovao je za Vladinu listu.⁶⁹ I načelnik kotara Velika Gorica izvijestio je da katolički svećenici »nisu bili angažovani u izbornoj kampanji«, da »nije zapaženo da bi koji vodio direktnu akciju protiv kandidata na listi Kralj. Vlade, ali su svi osim jednoga glasali za listu Dr. Mačeka«. Jedino je izdvojen župnik iz Velike Gorice Mijo Stepanić, koji je »indirektno uplvisao u izbornoj kampanji za Mačekovu listu«, jer je u svojim propovijedima često spominjao »važnost meseca maja za hrvatski katolički narod«. Na sam dan izbora na misi u propovijedi je govorio »o ponovnom uskrsnuću Kristovom i njegovoj pobjedi te da se sada tome raduje i veseli pepeo Zvonimira i Tomislava«. I župnik Stjepan Mikulček je vršio kortešaciju za Mačeka. Na izborima je glasovao »takovom gestom kao da je htio da pokaže prisutnima da je to jedini put kojim treba da se ide«⁷⁰. Vršitelj dužnosti »sreskog načelnika« i politički upravni sekretar iz Virovitičkog kotara izvještavaju zajedno da »akcije katoličkog svećenstva protiv kandidata na listi Kr. Vlade amo nije bilo«⁷¹.

Predstojnik Gradske policije iz Vinkovaca, jedini čiji je potpis čitljiv, Ante Vudinelić, kratko izvještava da »katolički kler u gradu Vinkovcima nije vodio nikakove akcije protiv kandidata na listi Kraljevske Vlade«⁷². »Upravitelj sreza« u Vojniću Jovan Sarkanjac izvijestio je da u kotaru ima samo tri katolička svećenika. »Sva su trojica rezervisani i povučeni ljudi, te se u politiku uopšte ne mešaju«. Dvojica nisu glasovala na izborima, a za Mačeka je glasovao Adolf Jonke, župnik u Cerovcu Barilovačkome.⁷³

Dugi dopis o »akciji katoličkog klera protiv vladinog kandidata« napisao je kotarski načelnik iz Vrbovskoga. Opisao je akciju župnika Adolfa Dušića, koji da je došao u gostionicu u kojoj je Vladin kandidat držao predizborni skup. Bilo je nazočno oko sto ljudi. Načelnik piše da je župnik kategorički tražio da ljudi idu u crkvu na misu, jer je vrijeme mise. Dio se odmah digao i pošao za župnikom »i tako delovali i na druge« iz čega poslušni načelnik zaključuje da je sigurno »da je već na početku sastanka bilo nekoliko Dušićevih ljudi«. Župnik je na taj način uspio »da rasprši sastanak vladinog kandidata«. U izvješću načelnika navodi se da je župnik Dušić ranije zatražio dopuštenje za održavanje javnog zbora za provođenje Katoličke akcije u njegovoj župi. Nije naveo datum održavanja, a načelnik misli da to nije učinio samo zato da može taj zbor organizirati u isto vrijeme kad je i Vladin kandidat dr. Kulišić prijavio svoj predizborni zbor. Naravno, načelnik nije Dušićev zbor odobrio. Poslije toga dogodila se scena u gostionici koju je načelnik opisao.

Svaku akciju župnikâ vlast je strogo kontrolirala. Korespondencija je bila praćena, pisma otvarana. U jednom takvom pismu župnik Dušić pisao je kolegi Josipu Kezeli da mu naznači predstavnike opozicijske liste za jedno glasačko mjesto. No, pismo koje je nosio

⁶⁹ *Isto*, str. pov. 842/1935.

⁷⁰ *Isto*, str. pov. 843/1935.

⁷¹ *Isto*, str. pov. 844/1935.

⁷² *Isto*, str. pov. 845/1935.

⁷³ *Isto*, str. pov. 847/1935.

neki povjerljivi čovjek dopalo je u ruke »sreskog načelnika«, koji je na temelju toga pisma organizaciju opozicije spriječio. Pastoralne akcije župnika Dušića napadaju se kao političke agitacije. On je, naime, osnovao Materinsko društvo, koje je za načelnika imalo političku misiju. Da su nakane župnika nečiste, »sreski načelnik« zaključuje po tome što vidi da je u predizbornoj kampanji osobito bila zapažena uloga žena. O toj novoj pojavi piše: »Kao nova pojava, koja se prigodom predizborne borbe prošlih izbora odigravala, a to je jak uticaj žena na muževe, koji su u mnogo slučajeva po njihovom nagovoru glasali za opoziciju«. Tankočutni načelnik zaključuje: »Uticaj žena nesumnjivo je potekao u ovoj političkoj akciji iz raznih materinskih udruženja, trećo-redašica i slično, dakle iz crkve, te je očito, da su katolički sveštenici aktivnost u tim društvima pojačali samo zato, da što uspješnije posluže opoziciji. Takav je slučaj u Bosiljevu sa materinskim udruženjem.« To nam izvješće otkriva opsjednutost vlasti katoličkim svećenstvom, čijemu se svakom obliku pastoralnog rada pripisuje antidržavni poriv.

Iz izvješća »sreskog načelnika« dalje saznajemo: župnik Kezele je zajedno s učiteljem Mijom Plavetićem aktivno radio za kandidata opozicije. Time je učitelj ugrozio svoju egzistenciju, bio je suspendiran, »i u tečaju je postpak za njegov otpust«, hvali sve svojom revnošću kotarski načelnik. Nadalje ističe i zabranu zbora kandidata dr. Mačeka u tom kotaru i sukob sa župnikom Kezeleom, koji je »iskoristio... ovu priliku, da pred narodom kritikuje postupak vlasti, i stvorio dobro raspoloženje za opoziciju«. Kad nije bilo drugog načina, župnik Kezele je 28. travnja 1935. godine organizirao crkveni zbor. Na taj zbor pozvao je kotarskog kandidata s Mačekove liste Rudolfa Sušića u mjesto Lešće. Poslušni načelnik dalje piše: »opaženo je da su kroz župni stan pomalo defilirale mase sveta, kojima je Sušić i Kezele dao instrukcije za predstojeće izbore. Sušić je time zajedno sa Kezeleom pretvorio crkveni zbor u politički zbor, te izigrao sve propise zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima«. Vjerni podanik, »sreski načelnik«, vidi u činjenici da je Kezele održao na sam dan izbora četiri mise, antidržavni čin. Svaka riječ župnika važe se filigranski, a budući da ga se citira, očito je da je te riječi prenio doušnik. »Na jutarnjoj misi rekao je sa oltara «braćo hvala vam što ste u tolikom broju došli, danas vas još čeka jedna velika dužnost, samo svi složno zajedno». On dakle nije agitirao sa oltara, ali je za svakoga jasno bilo da ove reči župnika Kezele-a znače da se ima glasati za Mačeka. Osim toga je indirektno delovao na birače, jer je stalno držao narod na okupu bilo na misama ili u međjuvremenu, te je čitavo glasanje vršeno po njegovim direktivama u korist opozicije«. Župnik Kezele je tražio službenu objavu rezultata izbora, što je vjerni podanik okvalificirao kao »huškanje«, koje da je skoro izazvalo sukob naroda i vlasti. Naravno, »sreski načelnik« ističe da do sukoba nije došlo, »samo se imade pripisati taktičnosti organa vlasti i hitnom pojačanju, koje je preduzeto«.

Sve ono što je u tom izvješću banu »sreski načelnik« u maksimalnoj revnosti i vjernosti napisao, pokazuje u kojem ozračju su provedeni izbori 1935. godine. Tu nije ostvaren ni minimum demokratskih uvjeta. Sam načelnik to pokazuje. Dana 16. travnja 1935. godine izvršena je premetačina u kući izvjesnog Franje Matešića u selu Potok, općina Bosiljevo. U kući je pronađeno pismo kanonika Stjepana Korenića iz Zagreba. »Iz ovog pisma se razabire, da je ovo čisto agitacionog karaktera za Dra Mačeka. Navedeni Matešić je to pismo i dalje čitao drugim ljudima. Nadodajem da je kanonik Korenić, rodnom iz Korenić

Potoka, opštine Bosiljevo, te razumljivo imade i rodjaka i prijatelja u tom mestu, te da je pisao svojim prijateljima, da glasuju za Vladu, imalo bi to verovatno isti uspeh.

Nadalje se u izvješću ističe da je u općini Ravna Gora umro župnik baš uoči izbora, pa su crkvene vlasti poslale svećenika Miloša Rudolfa, »starog frankovca«, koji je na dan izbora »dirigirao iz crkve sa lokalnim vodstvom opozicije« te je »stvarno opozicija u Ravnoj Gori imala dobar uspeh«. Odjednom se, ne propušta primijetiti načelnik, »zalepršao hrvatski plemenski barjak na crkvi«. Pa iako »nije sigurno utvrđeno ko ga je istakao, sa apsolutnom sigurnošću se može predmnevati, da je to delo župnika Miloša Rudolfa«. »Sreski načelnik« ističe i premjer župnika Stjepana Petranovića iz Vrbovskoga, koji je molio »jedan očenaš za dobar uspeh izbora«. »Imajući u vidu da je župnik Petranović ranije molio očenaše 'za dobro zdravlje i srećan povratak vodje hrvatskog naroda dr. Mačeka' kada je isti bio u zatvoru, onda je više nego jasno [!] (istaknuto u originalu) šta to znači kad župnik Petranović moli za dobar rezultat izbora«.

U Srpskim Moravicama katolički živalj je prema pravoslavcima u manjini. No, »sreski načelnik« optužuje župnika Petranovića da ulijeva pomutnju i među pravoslavni živalj, »koji je gotovo jednodušno bio uz Vladinu listu«. I pri kraju izvješća »sreski načelnik« sam potvrđuje koliko su temeljne građanske slobode bile nepoznata stvar u tom režimu. Pod točkom 14. toga izvješća piše: »14./U prilogu pod./ predlažem prepis pisma, što ga je župnik Kostrenčić Stipe iz Liča, sreza čabarskog pisao ovdašnjem župniku Petranoviću iz kojeg se takodjer razabire aktivnost navedenih župnika u korist opozicije.« Završetak izvješća oštra je osuda svećenstva, zagrebačkog kaptola, opozicije, kojoj je poslužilo katoličko svećenstvo i Crkvu kao takvu stavilo njoj na raspolaganje.⁷⁴

Kotarski načelnik iz Vrginmosta izvješćuje da su u tom kotaru samo dva katolička svećenika, u Lasinji Antun Klasinc i u Topuskom Vladimir Lončarek glasovala za listu dr. Mačeka. »Nije se moglo primetiti« da je Lončarek agitirao za opoziciju, a Klasinc je to »radio potajno«.⁷⁵ Prema dopisu kotarskog načelnika u Zlataru, svi su katolički svećenici glasovali za listu dr. Mačeka. Posebnu kampanju protiv liste Vlade nisu vodili.⁷⁶

»Sreski načelnik« iz Županje opširno opisuje vladanje katoličkog svećenstva svog kotara. Četiri svećenika (Vladislav Krenajs iz Županje, Josip Šimunović iz Babine Grede, Živko Kalajdžić iz Štitara i Aleksandar Lavrović iz Soljana) su se dosad »u nacionalnom i političkom pogledu ispravno vladali, dosta otvoreno se zalagali za državno i narodno jedinstvo i jugoslovensku ideologiju«. Župnik Krenajs dapače pjeva pjesme iz srpske povijesti pa mu je objavljena jedna pjesma, »Na Oplencu«, u *Narodnim novinama*. Načelnik ističe da su mu župnici Krenajs i Kalajdžić obećali tri dana prije izbora da će glasovati za Vladina kandidata Dragutina Perušića, za kojega su i agitirali. No, dva dana prije izbora promijenili su stav, »dobivši valjda kakvu obavjest od ostalih sveštenika«, te su glasovali za listu dr. Mačeka. Još su četiri župnika glasovala za istu listu, ali nisu agitirali. No, bilo je i takvih. Agitirao je, prema izvješću načelnika, Marijan Galović, župnik iz Bošnjaka, »koji je frankovačkog mišljenja i strogi klerikalac«, te Kazimir Gregić, »radićevac«, župnik iz Gradišta. No, ni jedan nema jači utjecaj na župljane. Najžešći agitatori za opoziciju bili

⁷⁴ Isto, str. pov. 848/1935.

⁷⁵ Isto, str. pov. 849/1935.

⁷⁶ Isto, str. pov. 852/1935.

su »poznati frankovci«, Ivan Šalovac, župnik iz Rajeva Sela, i Fran Tvrdojević, župnik i začasni kanonik iz Drenovaca. Ivan Šalovac je putovao u Zagreb pa se »njegovoj potajnoj, destruktivnoj akciji ima najviše pripisati slabi uspeh Vladinog kandidata u Rajevom Selu, Gunji i Posavskim Podgajcima, gde on vrši svešteničku službu«. Načelnik misli da pod njegovim utjecajem nije glasovao ni grkokatolički župnik Provči iz Rajeva Sela, »koji je inače do sada bio uvijek ispravan«. I župnik Fran Tvrdojević je »takodjer vrlo žestoko radio za listu dra Mačeka«, piše načelnik, »te je svojom potajnom agitacijom« oduzeo Vladinom kandidatu veliki broj glasova, jer je utjecajan, budući da vodi Hrvatsku seljačku zadругu. Naravno, političkoj pristranosti se mora pripisati nelogičnost da je župnik za opoziciju radio »vrlo žestoko«, i da je to činio »potajnom agitacijom«.⁷⁷

Iz Varaždina je kotarski načelnik pisao da su od devet župnika u kotaru, njih šest, glasovali za opoziciju, a tri su apstinirala. Načelnik procjenjuje da je bio presudan stav župljana, koji su župnici morali slijediti. »Šestorica, koji su glasali za listu Mačeka to opravdavaju time, da su morali biti solidarni sa većinom pučanstva i ići kuda i ono, dok oni koji su se apstinirali izjavljuju, da se nijesu smjeli drugačije ponijeti nego ostala većina i da su zato radje odustali od glasanja«, stoji u izvješću. No, načelnik iznosi da su neki župnici i djelom podupirali opoziciju. Npr. župnik Ivan Miškulin, koji je u propovijedi na dan izbora rekao župljanima, »da ne glasaju za one koji rade nasilje, nego da se ponose sa svojim starima, koji su čuvali svoje hrvatstvo«. Nadalje je župnik uputio vjernike da »se mole za svoju domovinu ... da im više u crkvi ne smije da kaže, nego da im sve upute može dati pred crkvom ili u svojoj kancelariji. Ovo je od naroda bilo shvaćeno kao nagovor, da glasaju za Mačeka, što se je odmah pročulo po svim selima u opštini Bartolovec, a još više kad je sam župnik pošao i glasovao za Mačeka«. Župnik u Margečanu Stjepan Sočesc predvodio je na biralište osamdeset seljaka i rekao: »Ljudi, svi složno, kud ja, tamo i Vi.« Pošao je odmah i glasovao za Mačeka u čemu su ga drugi slijedili. To je utvrđeno »svjedočanstvom opštinskog pretsjednika opštine Vidovec Mate«, zapisuje načelnik. Župnik Josip Godrijan rekao je pred skupom seljaka da »on zna da će oni izvršiti svoju dužnost. I on je medju prvima pošao i glasao za Mačeka, a za njim drugi«, piše načelnik. »Ovo je koliko se dalo ustanoviti, a što su oni i ostali sveštenici potajno radili nije se moglo utvrditi, a da su i potajno radili, van svake je sumnje.« Kotarski načelnik iz Varaždina zaključuje: »Iz izloženog vidljivo je, da se je katoličko sveštenstvo na amošnjem području dalo sve na stranu opozicije, pa i ono doprinijelo znatan dio za stvaranje onog raspoloženja u pretežnom dijelu naroda, koje se je manifestovalo na dan izbora.«⁷⁸

Izvješće Gradske policije iz Varaždina ponešto je drukčije. Glavni policajac izvještava da se za cijelo vrijeme izborne borbe katolički kler u gradu Varaždinu »držao pasivno i nije se mogla primetiti ni najmanja akcija sa njihove strane u korist opozicije«. Dapače, kaže šef policije: »Predmevalo se šta više, da će dobar deo katoličkog svećenstva dati svoje poverenje vladinom kandidatu Novakoviću«, jer su s njim bili u dobrim odnosima. Naročito je s njim u dobrim odnosima bio gradski župnik Mihovil Kanoti, koji je prije dvije godine postao župnik u Varaždinu, zahvaljujući baš Novakoviću. »Medjutim u poslednjem momentu se situacija preokrenula, jer je katolički kler, kako se doznaje po neproverenim

⁷⁷ *Isto*, str. pov. 850/1935.

⁷⁸ *Isto*, str. pov. 853, 20. V. 1935.

informacijama, dobio od svoje više crkvene vlasti nalog da glasuje za opozicionu listu dr. Mačeka.« Župnik Kanoti pismeno se ispričao Novakoviću da ne može za njega glasovati, »nego da se i on mora opredeliti onamo, kuda i <većina hrvatskog naroda>. Predstojnik policije ističe: »Svi katolički svećenici, sem neznatnog dela koji se apstinirao i penz. župnika Fučeka te č.oo franjevaca, glasali su za opozicionu listu Dr. Mačeka. Č.o. franjevac, rektor franjevačke gimnazije, Modesto Martinčić, glasovao je sa svojom braćom (njih 7) za listu g. Predsednika Vlade, jedino su dva profesora na toj gimnaziji, na koje je on bezuspešno utecao, glasali protiv«. Završetak izvješća pokazuje da je predstojnik policije vjerovao u presudan utjecaj svećenstva na opredjeljenje birača. »Iako se katolički kler držao pasivno, ipak je jedan deo građanstva saznao u posljednjem momentu za njihovu orijentaciju i poveo se za njima, što bi isto bili učinili da se kler opredelio, kako se to u početku verovalo, za listu g. Predsednika vlade, čime bi vladina lista znatno dobila.«⁷⁹

»Sreski načelnik« Koprivnice s razočaranjem konstatira: »Niti jedan od ovdašnjih rimokatoličkih svećenika nije pokazao baš nikakove simpatije za kandidate na Vladinoj listi, nego su naprotiv svi zauzeli opoziciono stanovište radeći za listu dr. Mačeka neki javno a neki sakriveno i potajno«. Najviše je elana i volje za agitaciju za dr. Mačeka pokazao župnik u Legradu Franjo Kiš. On je dijelio i prodavao slike dr. Mačeka, »radi čega je presudom ovog sreskog načelstva presuđen na 500 din globe ili u slučaju neutjerivosti globe na 10 dana zatvora«, izvještava o svojoj revnosti kotarski načelnik. Ban je precrtao posljednju njegovu rečenicu, osjećajući vjerojatno i sam koliko optužuje njezina pisca. Župnik Kiš je, prema izvješću načelnika, na sam dan izbora uzviknuo »okružen gomilom svojih istomišljenika«: »Živio dr. Maček, dolje Jeftić, živjela slobodna Hrvatska!« Zbog toga je pozvan i na odgovornost »i bit će policijski kažnjen«, jasan je »sreski načelnik«. U izvješću je svećenik Franjo Kiš okvalificiran kao »jedan od najvećih protivnika današnjeg državnog uređenja i neophodno je potrebno da se on odavde makne«. Načelnik je kao argument pridodao i to što se župa Legrad nalazi uz granicu »pa se takovi ispadi toga župnika imadu tim teže kvalifikovati«. Nadalje izvještava načelnik da je župnik u Ždali dr. Ivan Šimunović uvjeravao da će i on i njegovi župljani, kao i uvijek dosad, glasovati za Vladu. No, na sam dan izbora, poslije mise, okupio je župljane i tumačio im je da slobodno glasuju za koga hoće. Poslije je otišao i prvi glasovao za Mačeka, što su i drugi župljani slijedili. Još sedam župnika koprivničkog kotara glasovalo je za listu opozicije. Jedino župnik u Goli Juraj Županec, koji je inače »separatističko-frankovački« nastrojen, nije glasovao jer je bio odsutan.

U samom gradu Koprivnici župnik Stjepan Pavunić je »javno i potajno medju svojim župljanima agitovao za opozicionu listu Dr. Mačeka«. Dva dana prije izbora na hodočašću u Mariji Bistrici rekao je župljanima »kao uzgred ... da je dr. Maček poklonio oltaru ili kipu Majke Božje Bistričke neku zlatnu narukvicu ili zlatni prsten«. Za načelnika je to predizborna agitacija za opoziciju. Gvardijan samostana u Koprivnici i kateheta na gimnaziji nisu glasovali. O ponašanju katoličkog svećenstva u Koprivnici »sreski načelnik« je zaključio: »Mišljenja sam da su svi župnici morali dobiti nekoliko dana prije izbora uputstva odnosno odredbe od svojih viših crkvenih vlasti kakav stav treba da kod izbora zauzmu.«⁸⁰

⁷⁹ *Isto*, str. pov. 854, 20. V. 1935.

⁸⁰ *Isto*, str. pov. 863/1935.

Načelnik Jastrebarskog obavijestio je bana u svom izvješću »da otvorene javne akcije katoličkog klera protiv kandidata na Vladinoj listi nije bilo, ali je temeljita sumnja da je isti kler potajno i zakulisno radio protiv Vladinog kandidata i za opoziciju dra Mačeka«. Istančani nerv »sreskog načelnika« je i putu nadbiskupa koadjutora Alojzija Stepinca i prof. i kanonika Šimraka i služenju mise u Žumberku i Sošicama, pripisao politički motiv: »da se ometa i spreči rad Vladinog kandidata a potpomaže rad opozicije«. Baš u vrijeme njihova boravka u Žumberku klicalo se »Živio dr. Maček«, »Dole izdajice«, i pjevale hrvatske pjesme »Još Hrvatska ni propala« i »Oj, Hrvati«. I posveta kapele u Svetoj Jani 28. travnja 1935. godine, koju je obavio Alojzije Stepinac, kojoj je bilo nazočno preko tisuću ljudi je, prema izvješću načelnika, »imala političku pozadinu«.

Grkokatolički dekan iz Pećna Hranilović, obilazio je župljane općine Kalje, piše načelnik, »baš kada je Vladin kandidat održavao zborove i sastanke u navedenoj opštini, što osjetljivog načelnika nuka da zaključi da je to bilo udešeno protiv Vladinog kandidata«.

Dalje u izvješću čitamo da je isti dekan Hranilović dva dana prije izbora prošao kroz sela Starigrad i Tomaševeci, »koja su listom pristajala uz Vladinog kandidata«. No, taj put su vrlo slabo za njega glasovali, što načelnik pripisuje Hranilovićevu putu u ta sela. »Da je kler radio protiv Vladinog kandidata sumnja se i po tome što je Herceg Nikola župnik iz Slavetića glasovao za Mačekovu listu mada je lični prijatelj sa Kovač Antom Vladinim kandidatom«, zaključuje izvješće »sreski načelnik« Jastrebarskoga.⁸¹

Načelnik Karlovačkog kotara izvijestio je da su se »skoro svi svećenici katoličke vjeroispovijesti izjasnili ... za politiku dr. Mačeka« te da »nije zapažena kakva naročita akcija katoličkog klera, koja bi bila uperena protiv kandidata na listi Kr. Vlade«. Samo je jedan svećenik, i to župnik u Kunićima Franjo Livić, »poznati jugoslovenski nacionalista«, glasovao za Vladinog kandidata. »Sreski načelnik« izvješćuje da je taj župnik i s oltara pozivao narod da glasuje za Vladinog kandidata, ali ga, naravno, zbog toga ne kritizira da zloupotrebljava oltar. Ostali su svećenici radili za Mačekovu listu »potajno«, »ali se to ne može iskazati konkretnim činjenicama«. Jedino se izdvaja župnik u Ozlju Matija Kranjčić, koji je u nedjelju prije izbora u crkvi rekao: »Braćo, sada dolaze izbori, valja da pokažete mirnoću što pripada Hrvatskom narodu, glasujte kamo tko želi, ali razume se svoj svome.« Kranjčić je zbog svojih »separatističkih ispada« bio već kažnjavan, ističe se u izvješću.

Na području grada Karlovca, izvijestio je predstojnik gradske policije, katoličko svećenstvo držalo se je prilikom izbora pasivno, osim župnika Gjura Bencetića i Mirka Veslaja. Bencetić je franjevac, župnik Župe Svetog Trojstva u Karlovcu, i »ističe se kao veliki frankovac i separatista, te protivnik sadašnjeg stanja«. Jedan je od prvih koji je potpisao listu dr. Mačeka. Zamjera mu se da je pozivao k sebi Mačekove pristaše i upućivao ih u agitaciju. »Svi franjevci kao i njihovi prijatelji, te zvonar crkve Svetog Trojice glasali su za Mačekovog kandidata.« Mirko Veslaj je župnik u Dubovcu, bio je ranije istaknuti član bivše Samostalne demokratske stranke. Za vrijeme kampanje »javno i potajno« se sastajao s pristalicama Samostalne demokratske stranke (odvjetnicima dr. Milanom Vujičićem i dr. Danilom Vlatkovićem, te prof. Državne učiteljske škole u Karlovcu Savom Mamulom) s kojima je radio za Mačeka. »Vatreni je pristalica Svetozara Pribećevića i protivnik

⁸¹ Isto, str. pov. 865/1935.

sadanjeg stanja«, okarakterizirao je župnika Veslaja prvi policajac Karlovca. Susreo se s kandidatima na Mačekovoj listi Savom Kosanovićem i dr. Srđanom Budisavljevićem, pristašama Svetozara Pribičevića. Dva puta je vratio poziv za skupštinu Vladinog kandidata, što nije učinio ni jedan opozicionalac. Time je »javno pokazao neraspoloženje protiv kandidata na listi Kralj. Vlade«, ističe predstojnik policije.⁸² Kao što vidimo iz tog izvješća, među svećenicima koji su u ogromnoj većini bili pristaše HSS, bilo je i simpatizera Svetozara Pribičevića.

»Sreski načelnik« iz Čakovca naveo je šest imena župnika koji su »potajno«, »diskretno« i »podmuklo« agitirali za opoziciju. Dvojica župnika nisu glasovala, »ostali župnici« glasovali su za listu Vladinog kandidata Videca. U izvješću se ne kaže koliko ih je glasovalo za tu listu, ni se spominju njihova imena.⁸³ Načelnik kotara Donji Lapac izvijestio je da u njegovu kotaru od katoličkog klera samo župnik u Boričevcu Ivan Friščić, emigrant iz Istre, nije djelovao u korist opozicije »već za Vladinu listu«. U župi, »kao stranac (iz Istre) nema nikakova upliva te je iz njegove župe vrlo malo glasača glasalo za Vladina kandidata«, napominje načelnik.⁸⁴

»Sreski načelnik« Donjeg Miholjca je župnika u Viljevu Josipa Radičeva optužio da je školsku djecu kao kateheta nagovorio da deru plakate Vladinih kandidata. »Tako su školska deca izvršujući neredenje župnika i veroučitelja često morala da se veru po plotovima, stablima i tuđim zgradama, da bi visoko izlepljene plakate Vladinih kandidata mogla uništiti«. Teško se može povjerovati u to da bi župnik bio toliko neodgovoran i izlagao djecu opasnostima političkog progona. Jednako tako malo uvjerljivo djeluje da je župnik Radičev »preko školske dece poručivao njihovim roditeljima da glasaju za listu Dr. Mačeka«. Agitirao je kod seljaka za opoziciju za koju je glasovao na izborima. Župnik iz Čađavice također je radio protiv Vladina kandidata, ali »sasvim obazrivo« i »preko pouzdanih ljudi«, tako da se »konkretni slučajevi njegovog rada protivu vladinih kandidata nisu mogli da ustanove«. Glasovao je za Mačeka, dok su se drugi »katolički sveštenici držali pasivno«, »neki« su glasovali za opoziciju, »neki« za vladine kandidate, a »neki« nisu izašli na izbore, završava svoje prilično površno izvješće »sreski načelnik« Donjeg Miholjca.⁸⁵

V.d. »sreskog načelnika« iz Gračaca u svom izvješću navodi imena četiriju župnika i sva četvorca glasovala su za opoziciju. »Nije primećeno« da se je netko od njih isticao u agitaciji protiv Vladina kandidata.⁸⁶ Načelnik iz Ogulina izvješćuje da je župnik u Oštarijama Matija Perušić, glasovao za opozicijskog kandidata na listi dr. Mačeka Savu Kosanovića za kojeg je glasovalo još pet katoličkih svećenika. Jedan župnik zbog bolesti nije izašao na izbore, a jedan je glasovao za listu čiji je nositelj premijer Jevtić. Jedan od župnika, Dragutin Petranović, prema izvješću načelnika, viđen je kako trga plakat Vladina kandidata pa je stavljen na sud i presuđen na globu od 800 dinara. Isti taj župnik Petranović osporavao je izbor Vladina kandidata, tvrdeći da je izabran Sava Kosanović, pa je kažnjen s dodatnih 200 dinara globe. Napetosti u tom kotaru pridonio je i župnik Josip Horvat, koji je optu-

⁸² *Isto*, str. pov. 811, 20. V. 1935.

⁸³ *Isto*, str. pov. 867/1935.

⁸⁴ *Isto*, str. pov. 868/1935.

⁸⁵ *Isto*, str. pov. 869/1935.

⁸⁶ *Isto*, str. pov. 870/1935.

žen za incident na biralištu jer je tražio da se u biračku sobu kao kontrolori uzmu dvojica seljaka, jer da seljak ne vjeruje predsjedniku biračkog odbora učitelju Josipu Šestaru. Kad je predsjednik taj zahtjev odbio, »Horvat je nahuckao birače da su svi htjeli provaliti u biračku sobu«, ali je to predsjednik uz pomoć žandara spriječio. Župnik Horvat je zbog »izazivanja nereda na biračkom mestu« prijavljen Državnom tužilaštvu u Ogulinu zajedno s drugim akterima, zaključuje se u izvješću.⁸⁷

»Sreski načelnik« iz Novog pohvalio se svojom revnošću i ranije napisanim zasebnim arkom »po ovom pitanju«. Piše da je župnik i kanonik u Novom Tomo Vičić došao prvi na biralište i glasovao za Mačeka, što je »u Novom kod cjelokupnog pučanstva odjeknulo najneugodnije«, jer je time stvorio »jaz između sebe i pastve koja je zadojena jugoslovenskim duhom«. Župnik u Ledenicama, »poznati frankovac« Stjepan Vučetić u crkvi je na dan izbora držao propovijed »o stadi i pastiru, ako nestade pastira, stado se rasprši itd.« prepričava se u izvješću. Nije jasno kako je takvim sadržajem poruke župnik izazvao toliki učinak na župljane kao što dalje opisuje »sreski načelnik«. »Vučetić je sa svojom propovijedi raspalio masu u crkvi, koja je pod neposrednim utiskom njegovih reči napustila crkvu, a da služba Božja nije ni svršila, te je masa jurila kao podivljala prema općini gdje je glasačko mjesto, tražeći da se pročita dotadašnji rezultat glasanja i da se vidi tačno gdje je ko glasao. Momenat je bio ozbiljan te se ima zahvaliti prisebnosti žandarma što nije došlo do krvoprolića«. U izvješću se dalje navodi kako je Vučetić koordinirao rad nezadovoljnika pa je tim »terorom« stvoren strah kod glasača »da je preko 100 ljudi glasalo za Mačeka«. »Sreski načelnik« kaže dalje da se sa sigurnošću računalo do sto glasova u Ledenicama za Mačeka, a do dvjesto za Vladina kandidata. »Naprotiv uslijed terora se je situacija sasma izmijenila«. Načelnik ne objašnjava u čemu se je sastojao taj »teror«, pa se stiče dojam da on time opravdava kao državni činovnik svoj neuspjeh.

I kanonik i župnik iz Bribira Augustin Bujan glasovao je za opoziciju i agitirao za Mačeka. Kotarski kandidat opozicije Grga Hećimović u njemu je imao velikog saveznika. Bio je župnik osumnjičen da drži letke i plakate opozicije pa su žandari prekopali kuću. »Prema žandarima se držao veoma cinički govoreći im: Kada bih imao kompromitirajućeg materijala, za stalno ga ne bih držao tako otvoreno«. Načelnik u izvješću dalje ističe: »Naravno da je i rad Bujana mnogo doprineo te su mnogi glasači uslijed straha glasali za Mačeka ili nisu došli na glasanje.« Bujan je na biralište vodio, a mjestimice i nosio s još jednim Bribircem, kanonika i župnika Franju Lorbera da on može glasovati. Prepozit modruško-senjskog kaptola u Novom nije glasovao na tim izborima, a kateheta Lovro Tomašić, »otvoreni Jugosloven«, i župnik u Krmpotama Luka Malinarić glasovali su za Vladina kandidata. Na tom glasačkom mjestu očekivalo se više glasova za vladinog kandidata, ali mnogi nisu došli, ili su glasovali za Mačeka, »bojeći se osвете jedne rulje terorista«, zaključuje »sreski načelnik«, koji tu tešku optužbu nije ni na koji način objasnio. Da se u potpunosti sam preporuča kao vjerni podanik, »sreski načelnik« postavlja svoju želju kao »narodno pitanje«: »U pučanstvu se čuje veoma često pitanje: da li se može i hoće, da se prema svećenicima, koji su svojim radom i glasanjem otvoreno ustali protiv Kraljevske Vlade, da primene sankcije! Da li će oni i dalje stvarati bunu u narodu i iz državne blagajne primati masne prinadležnosti.«⁸⁸

⁸⁷ Isto, str. pov. 872/1935.

⁸⁸ Isto, str. pov. 871/1935.

Predstojnik Gradske policije u Senju optužuje dvojicu katoličkih svećenika, dr. Antuna Lončarića, kanonika i župnika, i Tomu Tomljanovića, katehetu, kao vrlo opasne ljude za državu. Lončarić je »žestoko agitovao za Mačkovu listu a protiv Vladinih kandidata«, ali je to »uvjek činio tako, da nema svjedoka, jer je vrlo pametan, nadasve lukav i dobro pazi pred kim govori«. Takav opis kvaliteta koje mora imati čovjek da bi opstao u društvu, koje navodi prvi policajac u Senju, sam po sebi je optužba društva koje on štiti. U svom izvješću dalje nastavlja: »Isti je okorjeli frankovac« i »naročito pogibeljan«, pa policajac, čiji je potpis nečitljiv, predlaže da ga se ukloni iz Senja, »gdje je njegov utjecaj među frankovačkim elementima naročito jak i opasan«. I kapelan Tomljanović, »zagriženi frankovac«, agitirao je »žestoko za Mačkovu listu« »na način kao i dr. Lončarić«. Kao kateheta mladež odgaja »u separatističkom duhu« te bi »svakako trebalo rešiti ga dužnosti katehete«. Prefekt u konviktu »Ožegovićianum«, Aleksandar Zoričić glasovao je za Mačeka i »žestoko potajno među svojim ljudima agitirao ... protiv vladinih kandidata«. On je »okorjeli frankovac« i »kvari mladež u konviktu odgajajući je u separatističkom duhu« pa bi ga »svakako trebalo ukloniti iz konvikta«. Svoju kontradiktornost i neargumentiranost prvi policajac u Senju sam potvrđuje: »Ne mogu se navesti pojedini slučajevi njihove agitacije, jer su te uvijek vršili potajno, među poverljivim ljudima i u četiri oka, tako da nema svjedoka, koji bi pred vlastima to posvjedočili, ali je bezuvjetno i sigurno da su takvu akciju vršili.« Dr. Ivan Blažević, kanonik i upravitelj bogoslovije, glasovao je za Mačeka, »frankovački nastrojen«, ali nije agitirao protiv Vladinog kandidata, kao ni kanonik Matija Glažar. Prema izvješću prvog policajca iz Senja, za vrijeme izbora u Senju nije bio upravitelj konvikta Vladimir Usmiani, ali je »frankovački nastrojen« i »dopušta da se mladež u zavodu odgaja u separatističkom duhu«, pa se u izvješću inzistira da ga treba ukloniti s tog mjesta. Tajnik Biskupije Viktor Burić nije glasovao, aspirant je na biskupsku stolicu koju, po mišljenju sastavljača izvješća, ne zaslužuje »po svom nacionalnom radu i držanju«. Jedino je u gradu Senju za Vladinog kandidata glasovao dr. Matija Peches, koji je »nacionalno potpuno ispravan«, što potvrđuje i činjenica da je član Sokola.⁸⁹

Kotarski načelnik u Senju istaknuo je četiri župnika u senjskom kotaru koji su glasovali za Mačeka, od kojih i dvojicu kao agitatore za listu opozicije: Marko Tomašić, župnik u Krasnu, i Franjo Ljubičić, župnik u Starom gradu u općini Jablanac. Jedini koji je glasovao za Vladinu listu bio je župnik u Jablancu Vinko Butorac, koji je »javno radio za vladinu listu, kako prije tako i za izbor«. Naravno, »sreski načelnik« nije to okvalificirao protuzakonitim.⁹⁰ Prema izvješću kotarskog načelnika, u Udbini je djelovao samo jedan katolički svećenik, Julije Kessler. Nadalje ističe da se »nije primijetilo da isti vodi kakvu akciju protiv kandidata Kralj. Vlade«. Kod izbora je htio apstinirati i tek je »po nagovoru svojih vjernika dao svoj glas za opozicionu listu Dr. Mačeka«.⁹¹

Kotarski načelnik iz Vinkovaca je sa zadovoljstvom kratko izvijestio »da se na području ovoga sreza nije moglo opaziti nikakovo otvoreno aktivno sudjelovanje katoličkog klera protiv vladinog kandidata«. Jedna iznimka bio je župnik iz Otoka Ivan Čorković, koji

⁸⁹ *Isto*, str. pov. 873/1935.

⁹⁰ *Isto*, str. pov. 874/1935.

⁹¹ *Isto*, str. pov. 875/1935.

je bio predsjedatelj zbora u zatvorenim prostorijama što ga je održao kandidat s liste dr. Mačeka Sigismund Čajkovac.⁹²

Dosta hrabro izvješće podnio je načelnik Crikvenice. On je napisao brzojav Banskoj upravi s kratkim tekstom: »Na naredjenje od 18. ov. meseca broj 692 Str.pov. izvješćuje se negativno. Sreski načelnik Jambričak.« Kotarski načelnik u Ludbregu izvijestio je da su se svećenici u njegovu kotaru »držali po strani«. »Čak šta više računalo se da će veći deo njih glasati za listu Gospodina Predsednika Vlade« ili da će apstinirati. »Medjutim na nekoliko dana pred izbore zapazilo se da svećenici, iako se otvoreno ne upuštaju u političku borbu, simpatišu opoziciju«. Tek »dan dva pred izbore ... se primetilo da oni potajno uplivšu na seljake sa kojima dolaze u dodir da glasaju za listu dra Mačeka. Osim ovog potajnog rovarjenja oni su izbegavali da se otvoreno upuste u borbu i uzmu učešća u agitaciji«. Aktivnije su se uključili župnik Ivan Romih te katheta na osnovnoj školi u Ludbregu Matija Crnković. Ovaj posljednji bio je pristaša Hrvatske pučke stranke. U selima Apatiji i Slobovcu imao je velik utjecaj na seljake koji su pristaše klerikalaca, odnosno HPS. Oni nikada nisu glasovali ni simpatizirali HSS pa se vjerovalo da će glas pokloniti Jevtićevoj listi. Crnković je rekao da će glasovati također za Vladinu listu, ali je odlazio u ona dva sela koja su se »odjednom na nekoliko dana pred izbore okrenuli i javno se izjasnili za dr. Mačeka«, odnosno za Sekulu Drljevića kao zastupnika kotara u Ludbregu. Načelnik ističe kako se nije sumnjalo na župnika Crnkovića, »a onda se ispostavilo da je Crnković i celu Apatiju i Slokovce potajno prevrnuo i uputio da glasa za dr. Mačeka«, žali se pisac izvješća. Usto, načelnik navodi još tri župnika koji su glasovali za Drljevića i trojicu koja su apstinirala, među kojima i župnika u Kuzmincu Blaža Vargu. Toga župnika opisuje kao »pristalicu Državnog i narodnog jedinstva«, kao jednog »od retkih sveštenika koji je uzimao učešća u Sokolskim priredbama«, pred izbore se izjasnio da će glasovati za Vladina kandidata, a onda, na dan izbora otišao je u Zagreb. Načelnik zaključuje: »Iz ovog se zaključuje da su katolički sveštenici imali neki nalog odozgo da glasaju za Dr. Mačeka ili su takav zaključak oni doneli na svom sastanku, jer bi ovaj svećenik bezuvjetno glasao za listu Kralj. Vlade.«⁹³

Predstojnik policije u Križevcima izvijestio je Bansku upravu da su svi rimokatolički i grkokatolički svećenici glasovali za listu dr. Mačeka. Jedino je grkokatolički svećenik Milko Goleš glasovao za Vladinu listu. O vladanju svećenika dodaje: »Ipak ni jedan svećenik nije zatečen ni prijavljen niti je to s bilo koje strane opaženo da radi javno i otvoreno za opoziciju i ako se pretpostaviti može da su se pojedinci makar i u četiri oka angažovali za opozicionu listu. Konkretnih slučajeva nema.«⁹⁴

Načelnik Novog Marofa izvijestio je da je od deset katoličkih svećenika samo jedan glasovao za Vladu (Josip Lesjak iz Svibovca), dva su apstinirala, a sedam ih je glasovalo za dr. Mačeka. Napose načelnik ističe agitaciju župnika u Varaždinskim Toplicama Josipa Hajdukovića, koji da je i u pijanom stanju »kričao Živeo dr. Maček dole Jeftić«, da je njegovo ponašanje »postalo već i pristalicama dr. Mačeka nepodnošljivo«. Kao aktivan agitator označen je i kapelan iz Varaždinskih Toplica Petar Halužan, za kojeg »sreski na-

⁹² Isto, str. pov. 876/1935.

⁹³ Isto, str. pov. 878/1935.

⁹⁴ Isto, str. pov. 884 22. V. 1935.

čelnik« piše da je odgodio misu da mještani mogu ići na zbor Mačekova kandidata dr. Tome Jančikovića. Na dan izbora Halužan je bio »na čelu povorke u crkvenom ornatu«, koja je po Varaždinskim Toplicama klicala Mačeku »a protivu Vlade, i pevajući hrvatske separatističke pesme«. Župni dvor župnika iz Gornje Rijeke Tomislava Bobinca bio je označen kao »centar Dr. Mačekove separatističke propagande za ceo ovaj kraj«. Dana 28. travnja župnik Bobinac htio je »silom da se održi zbor«, kojeg su vlasti zabranile, izvješćuje načelnik. »Treba blagodariti samo slučaju, da nije došlo do upotrebe vatrenog oružja sa strane žandarma, jer se narod huškan od župnika opirao nalogima upravnih organa da se razidje«. »Sreski načelnik« Novog Marofa na kraju otkriva: »Izgleda po svemu, i kako sam od pouzdanih ljudi bio obavješten, svi katolički svećenici dobili su i nalog od biskupa koadjutora Stepinca, da rade za listu dr. Mačeka. Ovo treba smatrati kao sigurno, jer imam puno razloga da izvor, odakle sam ovo saznao, smatram autentičnim.«⁹⁵ O tom nagađanju o intervenciji i naputcima »s vrha crkvenih vlasti« već je bilo riječi. Je li i ban Marko Kostrenčić, kojemu se ne može osporiti pravovjernost i odanost jugoslavenskoj ideji i državi, to smatrao plodom pretjerane revnosti, teško je reći. Uglavnom on nije izvješće načelnika Novog Marofa uvrstio u svoje opširno izvješće za Ministarstvo unutarnjih poslova u Beogradu.⁹⁶

»Političko-upravni sekretar« u ime načelnika Otočca obavijestio je da je »sve katoličko sveštenstvo izuzev sveštenika u Dabru glasovalo za kandidata opozicije«, a neki su i otvoreno radili protiv Vladinih kandidata. Naročito se u tome istaknuo dekan iz Otočca Grga Starčević. Crkva u Ramljanima bila je 1. svibnja sva oblijepljena letcima opozicije. Savjesni »sreski načelnik« ističe da je Ivan Jurajić, svećenik iz Ramljana, »pozivao vjernike da glasaju protiv vladinih kandidata, jer da je politika opozicije prava hrvatska politika«. Odani činovnik ističe: »Radi toga je kažnjen (svećenik Ivan Juračić – op. a.) sa strane ovog sreskog načelstva globom od 500 dinara.« Teško je optuživao svećenika iz Krasna Marka Tomažića, koji da je okupio mlade oko sebe »te ih opio i nagovarao da kao dobri Hrvati moraju na svaki način i svim sredstvima nastojati da opozicija izvuče pobjedu.« Protiv njega je zbog toga podnesena kaznena prijava kotarskom načelniku u Senju. Da je riječ o opasnom čovjeku, »sreski načelnik« argumentira činjenicom da je u »ličkom ustanku« bio uhićen i svezan u lance i otpremljen u Gospić zato što je, navodno, s propovjedaonice pozivao vjernike da ne odaju nikoga »ako znaju za kojega ustašu izmedju sebe«.

Na sam dan izbora svećenik iz Sinca na biralištu u Sincu »je izazivao sreskog perovodju Medanića Božidara, riječima: «Hvala Bogu da mogu jedanput slobodno glasovati za Vladu ... Vladu Mačeka». Svećenik, kojemu očito nije nedostajalo smisla za humor, optužen je da je u crkvi pozivao vjernike da glasuju za opoziciju, »jer da se Vladini kandidati brinu samo i potpomažu samo Srbe«. Na kraju se »političko-upravni sekretar« još jednom vraća na dekana Grgu Starčevića i predlaže da se protiv njega poduzmu radikalne mjere: »Mišljenja sam da bi ovdašnjeg dekana Grgu Starčevića trebalo konfirirati ili ga otpremiti

⁹⁵ *Isto*, str. pov. 885/1935.

⁹⁶ Na temelju svih tih izvješća kotarskih načelnika, ban je sastavio izvješće za Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije. To izvješće ima 53 stranice i gotovo u svemu je korišten materijal koji su pisali kotarski načelnici: SBODZ II, br. Fonda 145, Pov., Inv. br. 10578, kutija 324.

u koncentracioni logor, jer je štetan po narodno i državno jedinstvo i uopšte po državne interese.«⁹⁷

»Sreski načelnik« Podravske Slatine istaknuo je u svom izvješću da je sav katolički kler na području kotara bio prema Vladinoj listi »opozicijski raspoložen«. Na području kotara ima pet župa. Dva župnika, iako su bila opozicijski raspoložena prema Vladinu kandidatu dr. Preradu Preradoviću, nisu glasovala zbog toga što su nešto prije izbora premješteni. Jedan župnik je starac, senilan, politički nije aktivan, a u opoziciji je iz solidarnosti s kolegama. Osobito su za Mačeka agitirali župnik iz Slatine Julijo Birger i župnik iz Sladojevaca Petar Djipalo, koji su držali govore na konferencijama i pojedinačno poticali glasače da glasuju za Mačeka.⁹⁸

Načelnik Krka izvijestio je da je »veći dio« katoličkog svećenstva agitirao za opoziciju. U tome se osobito isticao kancelar biskupskog ordinarijata Ivan Mrakovčić, iz čega revni načelnik zaključuje da je »svećenstvo za opoziciju radilo i agitovalo po želji i uputama samoga biskupa dra Srebrnića«. U izvješću načelnik dalje piše banu da je »pouzdanom poverljivo doznao« da su župni uredi dobili okružnice biskupskog ordinarijata kojima se pozivaju da kod izbora rade za dr. Mačeka. Okružnicu je navodno potpisao Ivan Mrakovčić. Nadalje se govori o agitaciji župnika Mirka Kordića iz sela Linardić, koji da je s oltara rekao: »Ljudi, danas su izbori idite na glasanje i glasujte za čoveka, koji nije nikad napadao veru i koji ne napada veru.« Pozvao je vjernike da se pomole Duhu Svetom »da im prosvetli pamet, kako će glasovati«. Pola sata poslije zvonom je pozvao ljude da se skupe i s četrdeset seljaka izašao je na izbore i rekao seljacima: »Sad idite glasovati za čoveka naše vere.« Ivan Mrakovčić je, prema tom izvješću, dao jednom seljaku iz sela Garice dva pisma, koja su vlasti zaplijenile. U jednom ohrabruje jednog općinskog zastupnika da glasuje za Mačeka, a u drugom potiče mještane: »Maknite se svi i svi za Mačeka.« Kod izbora apstinirao je biskup Srebrnić »i par svećenika na vanjskim župama«. Za Mačekovu listu glasovali su svi ostali. Vladin kandidat dobio je jedan glas od župnika u Vrbniku Mate Milovčića. Načelnik ističe da su česti slučajevi bili da izbornici glasuju za vjeru, iz čega zaključuje »da su stanoviti agitatori u narodu agitovali sa verom i da su nagovarali izbornike, da ne glasuju za listu koji nosi pripadnik jedne druge a ne katoličke veroispovesti«.⁹⁹

Nakon što je vukovarski kotarski načelnik najprije brzojavno molio da mu se produži rok za izvješće do 23. svibnja 1935. godine, u sastavljenom dopisu javio je da je katoličko svećenstvo radilo protiv Vladinih kandidata. Osobito se u agitaciji isticao župnik i dekan iz Lovasa Martin Baumšabl, za kojega vjerni načelnik piše da je ravnao »celom opozicionom akcijom protiv Vladinih kandidata, jer je u njegovom župnom uredu bio štab Mačekovih pristalica, na čijem je čelu on lično stajao«. Već u veljači taj župnik je »počeo prenositi glasove i govoriti kako će opozicija pobediti Vladu«. Za to načelnik navodi svjedoke. Usto je od travnja zapaženo življe sastajanje u župnom uredu kamo je došao iz Vukovara i dr. Hrčik, »poznati Mačekov pristalica«. Uoči samih izbora pozvao je u svoj stan predstavnike s Mačekove liste Štefana Hafnera i Vjekoslava Šarangarevića, »koje je do kasno u

⁹⁷ SBODZ, str. pov. 886/1935. Ni to izvješće ban nije uvrstio u konačno izvješće koje je pripremio za Ministarstvo unutarnjih poslova. Za signaturu dokumenta v. bilj. 95.

⁹⁸ *Isto*, str. pov. 895, 22. V. 1935.

⁹⁹ *Isto*, str. pov. 899, 23. V. 1935.

noć zadržao i sa njima konferisao«. To »svedoče Vidaković Ignjac, Dujmić Franjo i Knebl Ivan i mnogi drugi«. Na sam dan izbora župnik je prvi došao na biralište i prvi dao glas za Mačeka. Potom je imao misu, a u propovijedi je rekao: »Pastir dade svoj glas za svoje stado, a stado treba da ga slijedi.« To »u poverenju saopštavaju« Cecilija Gudurić i Ivan Gudurić, ali mole da ostane tajna »jer se boje župnikove osvete i verske anateme«. ¹⁰⁰ Taj primjer pokazuje da su vlasti imale svoje špijune u crkvama među vjernicima, koji su dojavljivali ono što je župnik govorio. Predstojnik gradske policije u Vukovaru obavijestio je da su od četiriju katoličkih svećenika u gradu trojica glasovala za Vladina kandidata, a samo jedan, gvardijan franjevačkog samostana, glasovao je za listu dr. Mačeka. ¹⁰¹ Zanimljivo je da ban nije u svom izvješću ministru unutarnjih poslova upotrijebio to izvješće vukovarskog kotarskog načelnika. ¹⁰²

Prema tom izvješću u mjestu Petrovcima grkokatolički župnik Mihajlo Besermenji utjecao je na članove Rusinskog prosvjetnog društva da glasuju za Mačeka. »Uspeh je bio odličan te njegove misije«, zaključuje načelnik. Jedan od glasača, Mihajlo Papuga, je i ne htijući potvrdio odlučan utjecaj Besermenjia: »Ne znam za sada ništa gde ću i za koga ću glasati dok mi ne naredi pan otac Besermenji, jer ja ne smem bez njegovog znanja nikuda glasati.« Kao dokaz antivladine kampanje župnika Besermenjia »sreski načelnik« prilaže i članak objavljen u listu *Slobodno slovo* br. 23. od 18. svibnja 1935. godine. U tom listu jedan »Petrovčanin« piše kako su mnogo puta petrovački Rusini kao »svesni Jugosloveni«, upozoravali »nadležne« da »naš grčko-katolički pop Besermenji ne radi u duhu Jugoslovenskog jedinstva, već protivno, da radi u duhu Mačekovog separatizma«. »Petrovčanin« navodi da je župnik uvjeravao bivšega »sreskog načelnika« Zdunića da će i on i »Rusko narodno prosvetno društvo« glasati za listu premijera Jevtića. Na izborima svećenik Besermenji glasovao je za Mačekovu listu »htijući time pokazati koliko simpatije današnje državno i narodno jedinstvo«, a u domu Prosvete održavao je tajne sastanke na kojima je nagovarao članove društva da glasuju za Mačekovu listu. No, »Petrovčanin« je »svestan građanin«, pa zna da je Besermenji državni činovnik, »i da prima iz državne kase za sebe i devet članova porodice mesečno na dodatak na skupoću u sumi od blizu 2000 din! Dokle ćemo tako?«, cilja na egzistenciju cijele obitelji župnika Besermenjia »Petrovčanin«. ¹⁰³ Župnik u Tordincima, Jakša Imgrund, agitirao je među seljacima i članovima vatrogasnog društva da glasuju za Mačekovu listu. Općinska uprava u Mikleuševcima izvijestila je načelnika da je grkokatolički svećenik Ilija Vančik preko »svojih par pristalica tihim i mirnim načinom agitovao za opozicionu listu Dr. Mačeka bez da je upotrebljavao javne napade na vladine kandidate«. »Sreski načelnik« opravdava se što nije prikupio detaljnije podatke o radu katoličkih svećenika protiv Vladinih kandidata time »što su oni u glavnom radili preko poverljivih ljudi, koji ih neće odati.« Vjerni činovnik, »sreski načelnik« Mile Ivanović (čiji je potpis jedan od rijetko čitljivih) ističe da su katolički svećenici agitirali čak i parolom »da je katolička vera dovedena u opasnost ako Vladina lista pobjedi na izborima«. U svojoj revnosti načelnik zaključuje: »Mišljenja sam,

¹⁰⁰ *Isto*, str. pov. 900/1935.

¹⁰¹ *Isto*, str. pov. 913/1935.

¹⁰² Vidi bilj. 95.

¹⁰³ »Petrovački pop Besermenji agitira za Mačekovu listu«, *Slobodno slovo*, br. 23, 18. 5. 1935., str. 4.

da ovakovom radu katoličkog sveštenstva treba jedared za svagda stati na put, a način na koji će se to postići potpisati ne može predočiti, već to ostavlja Kr. banskoj upravi na izbor i nadležnom Ministarstvu.«¹⁰⁴

Kotarski načelnik iz Čabra je u svom izvješću napisao da je »veći dio katoličkog sveštenstva na području ovog sreza prema svim indicijama potajno radio protiv kandidata na listi Kralj. Vlade«. Čabarski župnik Mirko Župan je u raznim zgodama izražavao svoju jugoslavensku orijentaciju. Čak je i biskupsku poslanicu protiv Sokolskog društva čitao parcijalno, što je izazvalo prosvjede kod vjernika. No, Vladin kandidat dr. Koritnik ga je javno u gostionici pitao hoće li glasovati za njega. Župnik se na tu nesmotrenost uvrijedio i pitao je li on kao kandidat protiv vjeronauka u školi. Kad je ovaj odgovorio pozitivno, i župnik je rekao da ne će za njega glasovati. Kotarski načelnik pokušao je pomiriti dvojicu utjecajnih ljudi, ali nije uspio. Župnik Župan utjecao je na trojicu svojih kolega, od kojih je jedan, Jerko Čukli, župnik u Gerovu, uvijek bio jugoslavenski orijentiran i čak odlikovan ordenom »Jugoslovenske krune V stepena« ukazom od 1. 12. 1930. godine. Drugi je bio poznati klerikalac, župnik u Osilnici, Frane Klopčić, koji je svojim potpisom za Mačeka pridobio većinu župljana. Načelnik je spriječio župnika da dođe na čelu veće skupine seljaka na biralište, ali ih je ipak pustio da glasuju u manjem broju. Za Vladinu listu glasovala su dvojica župnika, a jedan je apstinirao.

Kotarski načelnik u Novskoj obavijestio je da se katolički kler u izborima »držao po stranik«, ali su »svi župnici glasali za listu dr. Mačeka, osim župnika u Lonji Ortolani Anta«, koji je glasovao za Vladinu listu i koji je »od uvek odani i poznati pristaša jugoslovenske ideologije«. Prema prvim informacijama, župnik iz Gornjeg Rajića Karla Ivšić glasovao je za listu Dimitrija Ljotića. Naknadnom provjerom načelnik je utvrdio da je Ivšić glasovao za Vladinog kandidata, a ne za Ljotića.

»Teror katoličkog klera« ili teror ideologije »jedinstvenog naroda i države«

Izbori od 5. svibnja 1935. godine u monarhističkoj Jugoslaviji klasičan su primjer kako se svi mogući potencijali koje ima državna vlast stavljaju na raspolaganje Vladi čija je jedina zadaća dobiti izbore: sav represivni aparat, žandari i policija, sva promdžbena sredstva, novčane ustanove, činovnički aparat, sve se angažira i stavlja u pogon za zastrašivanje i propagandu da se postigne krajnji cilj: pobjeda na izborima. Ne preza se od ubojstava kako bi se birači, napose seljaci, zastrašili, ne preza od progona i zatvora i globa i nadaleko poznatog »kundačenja«. Onemogućuje se gotovo svaki kontakt nositelja liste opozicije u pojedinom kotaru sa svojim simpatizerima ili članovima Hrvatske seljačke stranke, koja je u Savskoj banovini, na kojem se području odigravaju izbori, temeljna stranka hrvatskog naroda. U izvješćima imamo niz primjera koji pokazuju kako se natječu svećenici s nositeljima vlasti u uvjetima u kojima ovi posljednji, koristeći se svojom pozicijom vlasti, onemogućavaju minimum demokratskog prava, pravo zbora i dogovora sumišljenika. Puno podataka svjedoči da je riječ o jednom teškom vremenu, teškoj borbi, i opasnim karakterima koji su spremni upropastiti tuđe egzistencije samo zato što se netko ne slaže sa službenom

¹⁰⁴ *Isto*, str. pov. 900/1935.

politikom vlasti. Izvješća nam, i nehotice, daju opis hrabrih i požrtvovnih djela i župnika i župljana kod toga glasovanja. Iz izvora vidimo da je svećenicima bilo zabranjeno agitirati za opoziciju, a iz izričitih priznanja samih kotarskih načelnika vidjeli smo da su oni bili prvi agitatori za Vladine kandidate i poticali pojedine župnike da agitiraju i glasuju za njih. Seriju izvora, na temelju kojih je napisan ovaj prilog, vlasti su nazvale »Teror katoličkog klera«. U tim izborima suprotstavile su se dvije ideje: demokratska, narodna, seljačka, federalistička, ideja jednakosti i ravnopravnosti naroda, ideja koja je zahtijevala građanske slobode s težištem na tajnom glasovanju, koju je zastupala Hrvatska seljačka stranka potpomognuta saveznicima i opozicijom iz Srbije i Bosne i Hercegovine, i unitaristička i centralistička ideja »jedinственog naroda i države«, koja živi na zabludama »o jednom troimenom narodu« i mitovima o »amanetu kralja mučenika«, čije su posljednje riječi tobože bile: »Čuvajte mi Jugoslaviju!« Taj »amanet« prenio je nitko drugi nego Bogoljub Jevtić, nositelj zemaljske liste Kraljevske Vlade, koji je, kao ministar vanjskih poslova, kraljev pratilac na posljednjem putovanju bio »sudbinom određen« da provede tu volju na izborima.

Iz izvješća saznajemo da su vlasti davale veliko značenje ulozi svećenstva u izborima, a njegov utjecaj drže presudnim u političkoj orijentaciji naroda. No, puno je primjera, koji pokazuju da narod nije puko sredstvo, nego i aktivni čimbenik u stvaranju nacionalnog pokreta, da je narod svjestan svoje političke snage. Narod je svojim općim političkim uvjerenjem prisiljavao župnike na promjenu mišljenja. Dakle, nisu samo svećenici djelovali na narod i stvarali temelje za njegova politička uvjerenja, nego se događalo da i narod utječe na stavove svećenika, o čemu svjedoče mnogi primjeri iz izvješća načelnika.

Najbolji način da se odgovori na pitanje je li riječ o »teroru katoličkog klera« ili nečem drugom, jest analiza izvora koji su potekli iz samih struktura vlasti. Zato smo željeli promotriti kako izgleda slika katoličkog klera u očima nositelja vlasti u monarhističkoj Jugoslaviji. Jedno je sigurno: taj katolički kler je promatran kao posebna kategorija u okviru opozicione strukture, ali se ne može odvojiti od najšire strukture naroda, od seljaštva. Baš zbog toga što je i egzistencijalno i svojom misijom kao propovjednik evanđelja, neraskidivo vezanog za najšire slojeve naroda, toliko povezano za seljaštvo, mirni radni temelj svakog naroda, svećenstvo je čimbenik u politici s kojim svaka vlast u Hrvatskoj mora računati. Valja istaknuti da je svećenstvo na terenu tumač demokratskih ideja o slobodi i ravnopravnosti naroda i građanina, koje je zagovarala stožerna stranka hrvatskog naroda, Hrvatska seljačka stranka. To se u tim izborima jasno prepoznaje.

Temeljni zadatak koji su kotarski načelnici zajedno s banom dobili od ministra unutarnjih poslova jest da mu podnesu izvješće o radu katoličkog klera protiv kandidata na listi Vlade kod izbora u svibnju 1935. godine. Sva su izvješća napisana srpskim jezikom s rijetkim hrvatskim varijantama, što pokazuje koliko je srpski jezik bio jezik državne birokracije u Hrvatskoj. Od sedamdeset izvješća kotarskih načelnika i predstojnika gradske policije njih pedeset tri pokazuju da nisu imali pritužbe na ponašanje katoličkog klera na izborima. To se ponašanje opisuje kao »pasivno«, »pasivno i povučeno«, ili da se »nije primetilo« nekakvo agitiranje za opoziciju, da »nema dojava« o radu katoličkog klera protiv Vlade; da nitko od svećenika nije »otvoreno, javno i aktivno« radio protiv Vladinih kandidata; ili da se »javno i potajno« sastajao s pristašama opozicije. Iako ne raspoložu dokumentima, načelnici vrlo često optužuju svećenstvo za »skriveno« akcije protiv Vladinih kandidata. Čak

štoviše, sigurni su »da je većina koja nije nipošto režimu naklonjena« »u tom smislu djelovala na puk«; da »sa uvijenim riječima« preporučuju župljanima da glasuju za opoziciju. I kad sami nositelji vlasti priznaju da nema »konkretnijih dokaza« za »razornu akciju« svećenika, oni su ipak u tu akciju uvjereni, makar se ona odvijala samo »došaptavanjem«, kako se to pripisuje župniku Poliću iz Gospića. Mnogi svećenici su se sustegnuli od glasovanja, među kojima osobito biskupi, a među njima valja spomenuti nadbiskupa Bauera i Stepinca. Biskup Akšamović jedan je od rijetkih biskupa koji je glasovao za Vladu.

Iako i sami govore o tome da je svećenstvo kod izbora bilo pasivno u najvećem broju, ipak je generalna ocjena djelovanja katoličkog klera vrlo negativna. Kad se uzme zajednički nazivnik pod kojim su podvedena cjelokupna izvješća kotarskih načelnika, »teror katoličk g klera«, analiza tih izvješća pokazuje svu kontradiktornost koju imaju ideološki i politički motivirani činovnički dopisi. Iako smo vidjeli da većina tih dopisa zapravo nema primjedaba na ponašanje katoličkog svećenstva kod izbora, ipak većina ih optužuje svećenstvo za »potajnu«, »u četiri oka«, »uvijenu«, »lukavu« akciju protiv kandidata Vlade. Vrlo često čitamo u izvješćima iz mnogih kotara da su »svi župnici ... neprijateljski raspoloženi prema današnjem stanju u državi« te da su »oni svi glasali za Mačekovu opozicionu listu«; jednako je i u Križevcima »katoličko sveštenstvo gotovo celo glasovalo za opozicionu listu«; u Sisku su svi župnici »sem jednoga« glasovali za opoziciju; sav katolički kler u kotaru Sušak glasovao je za Mačeka; »većina klera opredijelila se za Mačeka« u zagrebačkom kotaru; župnici u Brinju su »svi glasali za Mačeka«, kao što su »svi župnici i kapelani glasovali za Mačeka« i u Donjoj Stubici; »Svi su ovopodručni svećenici glasovali za listu Dr Mačeka te su ujedno i za ovu listu agitirali, a protiv kandidata na listi Kr. Vlade«, pisao je načelnik iz Klanjca; »svi župnici i kapelani, te gvardijan i svi franjevci iz našičkog samostana glasovali su za Mačeka«; na području kotara i grada Osijeka svi svećenici, osim jednoga, glasovali su za opoziciju; »Niti jedan od ovdašnjih rimokatoličkih svećenika nije pokazao baš nikakove simpatije za kandidate na Vladinoj listi, nego su naprotiv svi zauzeli opoziciono stanovište radeći za listu dr. Mačeka neki javno a neki sakriveno i potajno«, pisao je rezignirano načelnik iz Koprivnice.

Junaci dana su svećenici koji su glasovali za Vladu i pristaše su »jugoslovenske ideje jedinstvenog naroda«. Ima ih doduše malo, ali su zaslužili jednoglasne pohvale zbog svojih političkih nazora. Redovito im se pronalaze i razne vrline kojima ih se obaspe. Župnik kanonik u Brinju Ivan Mlinarić odlikovan je »Jugoslovenskom krunom IV stepena, koje odlikovanje u svečanim zgodama uvek drži na prsima«; svećenik Josip Baligač u kotaru Krapina, jedini je od župnika »u ovom srezu nacionalno ispravan i pristaša jugoslovenske ideje«; župnik iz Bakarca Nikola Polić je »poznat sa svog patriotskog držanja«, što će reći pristaša ideje »jedinstvenog naroda i države«. Jedini svećenik u Senju koji je glasovao za Vladinog kandidata je dr. Matija Peches. On je pohvaljen da je »nacionalno potpuno ispravan«, što potvrđuje i činjenica da je član Sokola. Svi načelnici visoko cijene kad netko od svećenika sudjeluje u sokolskim priredbama. Odmah se takvog zalije slapom najvećih pohvala: »pristalica državnog i narodnog jedinstva«, »poznati jugoslovenski nacionalista«, »nacionalno ispravan i pristaša jugoslovenske ideje«.

Kad kotarski načelnik iz Županje opisuje poželjno i pohvalno vladanje svećenika svog kotara, onda navodi da su se četiri župnika »u nacionalnom i političkom pogledu ispravno vla-

dali, dosta otvoreno se zalagali za državno i narodno jedinstvo i jugoslovensku ideologiju«, a jedan od njih pjeva i srpske povijesne pjesme. I župnik u Lonji Anto Ortolani zaslužio je pohvalu načelnika Novske jer je glasovao za Vladinu listu, i uz to je »od uvek odani i poznati pristaša jugoslovenske ideologije«. Naravno, nisu to jedini katolički svećenici koji su pristajali uz Vladinu politiku, ali je teško odrediti njihov točan broj baš zbog toga što mnogi kotarski načelnici pišu kako su »svi«, ili »gotovo svi katolički svećenici ... glasali za dr. Mačeka«. Svakako vrijedi uočiti da je državna vlast na svim razinama već i same simpatije za opoziciju i rad za opoziciju držala antidržavnim, a otvoreni pristanak i podržavanje Vlade promatra se kao poželjno i jedino prihvatljivo u toj državi. Naravno da podržavanje kandidata Vlade na izborima svaka vlada ima pravo smatrati poželjnim. Ali kad se sam opozicioni stav komentira kao »neprijateljski« bilo prema Vladinu kandidatu, bilo prema režimu ili pak prema državi, onda takvo uvjerenje dopušta nositeljima vlasti da se koriste i silom da osiguraju većinu vladinom kandidatu. Izbori 1935. godine klasičan su primjer zlorabe vlasti u tom smislu. Najveći broj župnika je ne samo negativno ocijenjen nego i stigmatiziran. Tako je npr. župnik u Jezeranama Josip Kremžar, inače Slovenac, opisan da je pod utjecajem najvećih neprijatelja režima, a u »svojoj duši je lukav i prepreden, te izbegava da se javno istakne protiv režima«. Inače je odgojen »jezuitski«, i u »svojoj duši je veliki klerikalac« pa se preporuča, kao s nepoćudnim i opasnim, da ga se premjesti. Načelnik iz Gospića opisuje rad katoličkog svećenstva kao »principijelno u duhu separatističkom i protivu današnjeg režima«, ruše sve »što je nacionalno i što podiže jugoslovensku svest«, naročito sokolska društva. I župnik župe Presvetog Trojstva fra Gjuro Bencetić opisan je kao antidržavni element: »ističe se kao veliki frankovac i separatista, te protivnik sadašnjeg stanja«. Jedan je od prvih koji je potpisao listu dr. Mačeka. Rad protiv sokolskih društava kao nositelja jugoslovenstva, unitarizma i centralizma žigosan je kao neprijateljski akt prema državi. Osobito je svećenstvo u Klanjcu istaknuto kao puno mržnje za sva »nacionalna tj. jugoslovenska društva«, napose za sokolska.

Izvešća koja su pisali kotarski načelnici Banskoj upravi izravno optužuju vlasti za kršenje svih građanskih prava. Jedno od tih prava je sloboda i tajnost prepiske. Uzbuna zbog pisma kanonika Korenića, koje je nađeno kod pretresa u kući izvjesnog Franje Matešića pokazuje ne samo da su pisma otvarana nego i koliko je svaka opoziciona agitacija bila sputavana.

Svaka riječ župnika je filigranski vagana. Vlasti analiziraju propovijedi, geste kod propovijedi, ton kojim se naglašava pojedina riječ, geste kod glasovanja itd. Jednom se svećeniku uzima u grijeh što je često u propovijedi naglašavao riječi »seljački narod« koji »ljubi svoju domovinu«. Nitko ne bi trebao naći zamjerke župnicima koji pozivaju svoje župljane na dan izbora: »Neka se nitko ništa ne boji i neka glasa po uverenju.« No, u svojoj revnosti državni činovnici i u tome vide antidržavni rad župnika. Jedan je župnik narod s birališta pozvao u crkvu na misu i tamo mu rekao »da se ne boji, da se narod može slobodno opredjeljivati i glasati kuda on hoće i kuda ga srce vuče«. Zbog takvog njegova postupka »sreski načelnik« otvoreno piše da će župnik biti »kažnjen i optužen i predan državnom tužiocu«. Isti taj župnik iz Smiljana osuđen je na 500 dinara globe jer je osudio odlazak dijela svojih župljana na predizborni skup Vladina kandidata. Jasnije je jedno: svećenik koji ohrabruje vjernike da se ne boje i da glasuju po uvjerenju kao i ti građani koji

se ne boje i koji glasuju po uvjerenju, opasnost su za režim i državu. U to vrijeme već su se afirmirala dva totalitarna sustava, fašistički i komunistički, čiju domišljatost u brzom osuđivanju političkih neistomišljenika s uspjehom slijedi kraljevinski režim Kraljevine Jugoslavije. Poželjan je samo onaj tko se boji i tko ne glasuje po uvjerenju.

Nema sumnje da su župnici agitirali u korist opozicije, da su »otvoreno« i »prikriveno« i najčešće »od kuće do kuće« vršili agitaciju, jer su to mogli ispričati svojim pastoralnim dužnostima. Utjecaj svećenika na glasovanje njihovih vjernika u to je vrijeme, ako je suditi po izvješćima njihovih izravnih konkurenata, »sreskih načelnika«, bio presudan. Samo ona najšturija izvješća to ne govore. Iako nehotice, izvješća nam daju i opis hrabrih i požrtvovnih djela i župnika i njihovih vjernika kod tih izbora. Npr. kanonik i župnik iz Bribira Augustin Bujan nosio je na biralište s jednim župljaninom bolesnog župnika Franju Lorbera da i on može glasovati. Riječ je tu o dubokoj svijesti značenja prava birati, o značenju svakoga glasa za izbore, o svijesti malih ljudi koji daju svoj doprinos svojim glasom na izborima općoj borbi za nacionalnu ravnopravnost.

Ne gleda se sa simpatijama župnik iz Škrljeva u općini Sušak što je tražio da se objavi rezultat glasovanja u Hreljinu. A kad je na kraju i to rečeno, i kad je on prema izvješću rekao: »Pobedićemo sigurno«, smatrano je to za težak delikt. Župnik Kranjčić je prije izbora rekao: »Braćo, sada dolaze izbori, valja da pokažete mirnoću što pripada Hrvatskom narodu, glasujte kamo tko želi, ali razume se svoj svome.« Jednako je opasna namjera pripisivanja i pozivu župnika Mirka Kordića iz sela Linardić u kotaru Krk, koji je rekao: »Ljudi, danas su izbori idite na glasanje i glasujte za čoveka, koji nije nikad napadao veru i koji ne napada veru.« Pozvao je vjernike da se pomole Duhu Svetom »da im prosvetli pamet, kako će glasovati«. Pola sata poslije zvonom je pozvao ljude da se skupe i s četrdeset seljaka izašao je na izbore, i rekao seljacima: »Sad idite glasovati za čoveka naše vere.« Župnik Ivan Miškulin je u očima kotarskog načelnika iz Varaždina zaslužio osudu jer je na dan izbora rekao župljanima »da ne glasaju za one koji rade nasilje, nego da se ponose sa svojim starima, koji su čuvali svoje hrvatstvo«; rekao im je i da »se mole za svoju domovinu ... da im više u crkvi ne smije da kaže, nego da im sve upute može dati pred crkvom ili u svojoj kancelariji«. Načelnik je tim riječima pripisao odlučujuće značenje za ishod izbora: »Ovo je od naroda bilo shvaćeno kao nagovor, da glasaju za Mačeka, što se je odmah pročulo po svim selima u opštini Bartolovec, a još više kad je sam župnik pošao i glasovao za Mačeka«. Župnik u Margečanu Stjepan Sočesc predvodio je na biralište osamdeset seljaka i rekao: »Ljudi, svi složno, kud ja, tamo i Vi.« Ako je vjerovati kotarskom načelniku, tomu je očito cilj bio da se dadne primjer i izravno uputi za koga će župljani glasovati. No, sami kotarski načelnici u tim svojim izvješćima svjedoče da su bili agitatori Vladinih kandidata, da su i župnike poticali da glasuju za Vladinu listu, ali optužuju svećenike za svaku agitaciju u korist opozicije. Župnik koji je tvrdio da je izabran Sava Kosanović, kandidat s liste opozicije, a ne Vladin kandidat, kažnjen je s 200 dinara globe.¹⁰⁵ Svećenik Ivan

¹⁰⁵ Zahvaljujući apsurdnom izbornom zakonu za poslanika u Narodnoj skupštini, izabran je u Ogulinskom izbornom kotaru Đuro Mikašinović, kandidat s liste Bogoljuba Jevtića, koji je dobio 2043 glasa ili 20,16%, a ne Sava Kosanović, kandidat na listi dr. Mačeka, koji je dobio 6056 ili 59,76% glasova: v. *Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5. maja 1935.godine*, Beograd, 1938., str. 24.

Juraić kažnjen je globom od 500 dinara od kotarskog načelnika jer da je pozivao vjernike da glasuju protiv Vladinog kandidata, a za politiku opozicije tvrdio je da je »prava hrvatska politika«. Drugi, koji je viđen, da skida predizborni plakat Vladinog kandidata, platio je za to 800 dinara globe. Kao težak delikt u izvješću se navodi činjenica da je npr. kapelan u Brinju održao misu zadušnicu za seljake poginule u Sibinju i kod groblja u Slavanskom Brodu. I župnikov usklik »Živio Maček, dole batinaši!«, okvalificiran je odmah antidržavnim. A vješanje hrvatskih »plemenskih« zastava ubrojano je u »teror i veće izgrede« i trajno je progonjeno kao težak delikt. Srpska zastava nije bila zabranjena pod izlikom da je riječ o crkvenoj, a ne o »plemenskoj« zastavi. Protiv tog progona hrvatske zastave pod tim opravdanjem prosvjedovao je i Svetozar Pribičević. Uz Mačeka, koji je najviše napadan kao protudržavni element kojeg svećenici plebiscitarno slijede, bilo je katoličkih svećenika privrženika Svetozara Pribičevića. Samim tim taj je svećenik zaradio epitet: »protivnik sadanjeg stanja«.

Župnik u Legradu Franjo Kiš dijelio je i prodavao slike dr. Mačeka, »radi čega je presudom ovog sreskog načelstva presuđen na 500 dinara globe ili u slučaju neutjerivosti globe na 10 dana zatvora«. To izvješće pokazuje do kojeg je apsurdna išla zabrana agitacije opozicije: čak i dijeljenje slike nositelja listi opozicije ne samo da je bilo zabranjeno nego je bilo novčano i zatvorom kažnjavano. Župnik, koji je pokazao tu hrabrost, zavrijedio je, prema mišljenju kotarskog načelnika da ga se makne iz tog mjesta.

I put Alojzija Stepinca i kanonika Janka Šimraka i služenje mise na Žumberku, za kotarskog načelnika su imali politički motiv, jer se baš tada na Žumberku klicalo »Živio dr. Maček«, »Dole izdajice«, i pjevale su se hrvatske pjesme.

Ogromna većina župnika u Savskoj banovini, tj. većem dijelu Hrvatske, bila je opozicijski orijentirana, i u tome je redovito bila u skladu sa svojim župljanima. Budući da su, kao što je rečeno, svećenici bili skloni opoziciji, proglašavani su politički »nepodobnima«. Izvješća načelnika svjedoče o presudnom utjecaju svećenstva na političku orijentaciju svojih župljana. Ali nisu rijetki ni primjeri koji pokazuju obratan utjecaj: da nacionalno i demokratski osviješteno seljaštvo primorava svoga župnika da ga slijedi i glasuje za opoziciju. Ili pak da raspoloženje tog seljaštva primorava jugoslavenski orijentiranog svećenika da odustane od glasovanja da ga narod ne bi potpuno ignorirao u svojoj sredini. No, ima primjera, doduše rijetkih, kao u Novom, gdje su župljani najvećim dijelom jugoslavenski orijentirani, a župnik je glasovao za Mačeka. Budući da politički nisu bili »podobni«, mnogi svećenici su u izvješćima kotarskih načelnika napadani kao državni neprijatelji. Tako se npr. opisuje župnika u Senju dr. Antuna Lončarića. On je »žestoko agitovao za Mačekovu listu a protiv Vladinih kandidata«, ali je to »uvijek činio tako, da nema svjedoka, jer je vrlo pametan, nadasve lukav i dobro pazi pred kim govori«. »Isti je okorjeli frankovac« i »naročito pogibeljan«, pa policajac, čiji je potpis nečitljiv, predlaže da ga se ukloni iz Senja, »gdje je njegov utjecaj među frankovačkim elementima naročito jak i opasan«. I kapelan Tomljanović, »zagriženi frankovac«, agitirao je »žestoko za Mačekovu listu« »na način kao i dr. Lončarić«. Kao kateheta mladež odgaja »u separatističkom duhu«, te bi »svakako trebalo rešiti ga dužnosti katehete«. Prefekt u konviktu »Ožegovićianum«, Aleksandar Zoričić, glasovao je za Mačeka i »žestoko potajno među svojim ljudima agitirao ... protiv vladinih kandidata«. Isti je »okorjeli frankovac« i »kviri mladež u konviktu odgajajući je

u separatističkom duhu« pa bi ga »svakako trebalo ukloniti iz konvikta«. Doduše za svoje tvrdnje prvi policajac u Senju sam potvrđuje: »Ne mogu se navesti pojedini slučajevi njihove agitacije, jer su te uvijek vršili potajno, među poverljivim ljudima i u četiri oka, tako da nema svjedoka, koji bi pred vlastima to posvjedočili, ali je bezuvjetno i sigurno da su takvu akciju vršili.« Prema izvješću prvog policajca iz Senja, za vrijeme izbora u Senju nije bio upravitelj konvikta Vladimir Usmiani, ali je »frankovački nastrojen« i »dopušta da se mladež u zavodu odgaja u separatističkom duhu«, pa se u izvješću inzistira da ga treba ukloniti s tog mjesta.

I grkokatolički župnik iz Petrovaca Mihajlo Besermenji optužen je da je glasovao za Mačekovu listu »htijući time pokazati koliko simpatije današnje državno i narodno jedinstvo«. Nepoznati »Petrovčanin« kao »svesni Jugosloven«, podsjeća župnika da »prima iz državne kase za sebe i devet članova porodice mesečno na dodatak na skupoću u sumi od blizu 2000 din! Dokle ćemo tako?« Tu se najizravnije prijete ugrožavanjem egzistencije zbog drukčijih političkih opredjeljenja.

Osim globa, zatvora i premještaja za neke svećenike su predlagane i drastičnije mjere. Tako se za Grgu Starčevića, župnika i dekana iz Otočca, zahtijeva da se uhiti i otpremi u koncentracijski logor. On je optužen da je otvoreno radio protiv Vladina kandidata na izborima, a od posebnih akcija za koje ga se optužuje, navedeno je to da je njegovom zaslugom u mjestu Ramljani u kotaru Otočac 1. svibnja crkva bila oblijepljena letcima opozicije. Nabrajajući neke ne osobito kompromitirajuće akcije drugih svećenika protiv Vladinog kandidata, kotarski činovnik priznaje: »Drugih slučajeva otvorenog rada sa strane katoličkog sveštenstva na ovdašnjem području nije se moglo doznati, ali je evidentno da su isti potajno radili protiv Vlade i narodnog jedinstva i to većinom po diskretnim i usmenim uputama g. dekana Grge Starčevića, pa se umoljava protiv istih konačno jedared ozbiljno postupiti, jer se popuštanje koje se čini prema katoličkom sveštenstvu smatra za slabost i strah od strane vlasti.« Vjerni čuvar države i »narodnog jedinstva« misli da je jedinstvo u temelju ugroženo, pa bez obzira što i sam kaže da za svoj prijedlog kao argument ima tek naslućivanje, zahtijeva najradikalniju kaznu: koncentracijski logor. Je li ban osjetio da je taj zahtjev za tom drakonskom mjerom plod prevelike revnosti, ne možemo znati. Kao što je već rečeno, ni to izvješće nije uzeo u obzir kad je pripremao jedinstveno izvješće za Ministarstvo unutrašnjih poslova.

U izvješćima često susrećemo optužbe u koje je vrlo teško povjerovati, koje nam se čine ponajprije plodom nerazumijevanja pastoralne prakse Katoličke crkve. Svećenike se optužuje da se koriste čak ispovijedi za političku agitaciju u korist opozicije. Nije naveden primjer, svjedok kojega se poticalo, nije navedeno ništa osim vlastitih predrasuda. Sam »sreski načelnik« u Prelogu, koji o tome govori, ističe »da o tome nema nikakvih konkretnih podataka«, nego da se »pogovara« da su svećenici »i za vreme korizmenih ispovedi putem žena agitovali za listu dr. Mačeka«.

Na više se mjesta u izvješćima ističe da je svećenstvo dobilo instrukcije »viših crkvenih starešina« da glasuje za opoziciju. Načelnik Novog Marofa čak štoviše, tvrdi da je te instrukcije dao svećenstvu nadbiskup koadjutor Alojzije Stepinac. Poziva se na čvrstu vjerodostojnost svoga izvora. Ban je potpuno ispustio u svome općem izvješću, koje je sastavio za »Ministarstvo unutrašnjih poslova« izvješće načelnika kotara Novi Marof. Valja

reći da je takva mogućnost da su svećenici dobili instrukcije »viših crkvenih starešina« kako da glasuju gotovo nevjerojatna i u tadašnjim prilikama potpuno nepotrebna. Poslije ubojstva hrvatskih zastupnika u Narodnoj skupštini 1928. i poslije zavođenja diktature i golemog negativnog iskustva koje je ona donijela, nije nitko morao »s vrha« diktirati ponašanje. Usto, svećenstvo je bilo neovisno, bilo je u izvjesnom smislu zaštićeno od progona kojemu su bile izložene druge skupine u narodu pa je moglo i otvoreno iskazivati svoje političke simpatije. Da crkveni vrhovi nisu sudjelovali u kampanji i nisu izdavali »instrukcije« da se glasuje za opoziciju, može se zaključiti iz toga što su neke svećenike premještali upravo u vrijeme izbora, pa oni nisu mogli glasovati jer u novoj sredini nisu zavedeni u birački popis.

Iz mnogih navoda u izvješćima jasno je da je vlast imala doušnike u crkvama, koji su dojavljivali što su župnici govorili u propovijedi. Župnik iz Velike Gorice je »indirektno uplvisao u izbornoj kampanji za Mačekovu listu«, jer je u svojim propovijedima često spominjao »važnost meseca maja za hrvatski katolički narod«. Župnik i dekan iz Lovasa Martin Baumšabl u propovijedi je rekao prema onome što su vlastima »u poverenju« dojavili Cecilija Gudurić i Ivan Gudurić: »Pastir dade svoj glas za svoje stado, a stado treba da ga slijedi«. Sadržaj te poruke toliko je bezazlen da ga samo diktatorski režimi mogu pretvoriti u važan argument protiv osobe koju se drži sumnjivom. Bezazlenim riječima s oltara: »Braćo, hvala vam što ste u tolikom broju došli, danas vas još čeka jedna velika dužnost, samo svi složno zajedno«, daje se ogromna politička težina. Kotarskom načelniku je bjelodano da je »za svakoga jasno bilo da ove reči župnika Kezele-a znače da se ima glasati za Mačeka. Osim toga je indirektno delovao na birače, jer je stalno držao narod na okupu bilo na misama ili u medjvremenu, te je čitavo glasanje vršeno po njegovim direktivama u korist opozicije«. Te riječi mogu poslužiti za analizu mentaliteta nositelja vlasti. Je li odanost režimu, ili strah za načelničku fotelju, (de)formirala svijest nositelja vlasti, »sreskog načelnika«, do te mjere da ti redci mogu poslužiti kao primjer za analizu kako funkcionira totalitarna svijest u kojoj i rad i nerad i svaki pokret političkog nesumišljenika postaje ne samo opasnost nego je trajno promatran kao neprijateljski čin. Vlasti analiziraju propovijedi, geste kod propovijedi, kod glasanja. Župnik Mikulček optužen je da je korteširao za Mačeka i na samom biralištu, jer da je glasovao »takovom gestom kao da je htio da pokaže prisutnima da je to jedini put kojim treba da se ide«.

Načelnik Donjeg Miholjca tvrdi da je župnik čak zloporabio školsku djecu, koja su po naređenju »župnika i veroučitelja morala da se veru po plotovima, stablima i tuđim zgradama, da bi visoko izlepljene plakate vladinih kandidata mogla uništiti«. Nemamo dovoljno saznanja o ponašanju npr. djece u izborima toga vremena, ali svakako se može uzeti u obzir i to da su djeca, živeći u stalnoj atmosferi ne samo izbora nego i represije žandara nad svojim očevima, sama poduzimala takve akcije koje načelnik pripisuje inicijativi župnika. Svećenicima se pripisuju razne nemoralne, bezobzirne nakane i djela, samo da opozicija pobijedi na izborima. Argumentacija tih optužaba više je nego tanjušna. Ako je vjerovati informacijama kotarskog načelnika iz Otočca, župnik iz Krasna okupio je oko sebe mlade ljude »te ih opio i nagovarao da kao dobri Hrvati moraju na svaki način i svim sredstvima nastojati da opozicija izvuče pobjedu«. Da mu saveznik u ostvarenju tako krupne želje, pobjede na izborima, može biti pijana mladež, jedva da možemo povjerovati.

Svaka pastoralna djelatnost bila je shvaćena kao politički motivirana. Osnivanje Materinskog društva, »društva trećoredašica« (Društva Trećeg reda sv. Franje), vlasti su u svom strahu tumačile zaplotnjačkim djelom svećenstva, koje preko žena utječe na muževe da glasuju za opoziciju. Tu bismo mogli navesti, na žalost, stotine primjera iz narodne mudrosti (npr. iz bećarca), koji opisuju naš mentalitet koji vjerno oslikava utjecaj žena na svog muža, koji se sačuvao sigurno cijelo stoljeće, a time i apsurdnost takvog domišljanja predstavnika vlasti. Izvješće načelnika iz Vrbovskog prava je riznica primjera za analizu totalitarne svijesti.

Zaključak

Izbori održani 5. svibnja 1935. godine u Kraljevini Jugoslaviji klasičan su primjer za ilustraciju političkog života u toj državi. Na tim izborima suprotstavile su se dvije ideje, dva pogleda na uređenje državnih i nacionalnih odnosa, dvije političke koncepcije: demokratska, narodna, seljačka, federalistička, ideja jednakosti i ravnopravnosti naroda, ideja koja je zahtijevala građanske slobode s težištem na tajnom glasovanju, koju je zastupala Hrvatska seljačka stranka potpomognuta saveznicima i opozicijom iz Srbije i Bosne i Hercegovine i unitaristička i centralistička ideja »jedininstvenog naroda i države«, koja živi na zabludama »o jednom troimenom narodu« i mitovima o »amanetu kralja mučenika«, čije su posljednje riječi tobože bile: »Čuvajte mi Jugoslaviju!« Sam početak predizborne kampanje pokazao je na što su vlasti sve spremne da dobiju izbore. Krvoproliće u Sibinju i kod groblja u Slavonskom Brodu, koje su počinili žandari ubivši četrnaest seljaka, trebalo je zastrašiti narod.

Izvješća kotarskih načelnika o ponašanju katoličkog svećenstva na izborima nazvana u službenim dokumentima »teror katoličkog klera«, sama pokazuju da nije riječ ni o kakvom »teroru katoličkog klera«, nego da se može i mora govoriti o teroru ideologije »jedininstvenog naroda i države«. Ni jedno od demokratskih prava i standarda tijekom tih izbora nije poštovano. Na udaru vlasti, uz opozicione kandidate, na poseban način bili su katolički svećenici. Oni su u najvećem broju, uz rijetke iznimke, glasovali za opoziciju. Često je taj odnos s vlastima za vrijeme izbora bio praćen progonima, globama, kaznama, zatvorima. Ne može se reći da je u izvješćima kotarskih načelnika, dakle važnog predstavnika vlasti, katoličko svećenstvo kolektivno proglašeno antidržavnim elementom, ali ti izbori gromoglasno odjekuju optužbama zbog plebiscitarne podrške katoličkih svećenika opoziciji na čelu čije je zemaljske liste bio dr. Vladko Maček. Životna zbilja ne dopušta uopćavanje zlih navika, pa se tako mora reći da je bilo pravoslavnih svećenika koji su glasovali za opoziciju uz jednako teška stradanja i progone kao i njihove katoličke kolege, kao što je bilo i katoličkih svećenika, koji su podržavali Svetozara Pribićevića, u to vrijeme svakako jednoga od najgorljivijih protivnika režima. Tada je on već bio doveo u pitanje i kraljevinu kao oblik državne vlasti.

Iz izvješća se vidi da je svećenstvo imalo nadasve važan utjecaj na političku zrelost hrvatskog naroda. No, isto tako je vidljivo da i sam narod svojim opredjeljenjem utječe na političke stavove svojih svećenika. Vrlo je važno uočiti da kotarski načelnici, kao neposredni predstavnici režima, naglašavaju utjecaj žena, pa čak i djece u tim izborima. To samo pokazuje koliko je misao samostalne Hrvatske duboko prodrla u najšire slojeve hrvatskog društva. Ta građa, izvješća kotarskih načelnika o ponašanju katoličkih svećenika na

izborima u svibnju 1935. godine važan su izvor za proučavanje razine i snage nacionalne svijesti najširih slojeva hrvatskog naroda kao i utjecaja katoličkog svećenstva. Taj utjecaj mora se ocijeniti pozitivno. Ne smije se izgubiti iz vida da je riječ o izvorima koji daju sliku katoličkog svećenstva samo nekoliko godina prije rata.

Summary

*CATHOLIC CLERGY AT THE ELECTIONS FOR THE PARLIAMENT HELD
ON 5th MAY 1935 IN THE PERCEPTION OF RULERS*

Author analyzes in which ways local heads of districts observed political activities of the Catholic clergy during the elections of May 1935. As higher positioned officials and representatives of the state authorities, these heads of districts were in contact with various social strata, among which clergy was a separate but constitutive part. At the elections in May 1935 two political concepts have opposed: democratic, populist, rural, and federalist idea of equality of all the people, with the demand of civil rights and secret ballot, supported by the Croatian Peasant Party and their allies from the political opposition in Serbia and Bosnia and Herzegovina, while on the other side was an unitarian and centralistic idea of »unified nation and state«, maintained by misapprehension of »one nation with three names«. Reports of the local authorities about the activities of the Catholic priests during the elections define these activities as »terror of the Catholic clergy«. However, tone in which these reports were written clearly reveals that the terror was conducted the ideologists of the concept of the »unified nation and state«. Moreover, it seems that none of the democratic rights and standards were obeyed during these elections. Authorities openly confronted its political opponents, including the Catholic clergy, since majority of clergy voted for the opposition. One has to remember that in that time in villages clergy represented an elite of the opposition, which demanded democratic changes and national equality. By the same token, they supported idea of the Croatian independency. Consequently, the response from authorities was repression, not only during the elections, but also by a constant neglecting and suppression of national and civil rights. Moreover, some of heads of districts have proposed shifting of certain priests and various penalties for the Catholic clergy, including even the most drastic sentence as imprisonment in concentration camps. Therefore, the analyzed archival funds, containing dispatches of local districts authorities about activities of the Catholic clergy during the elections of 1935, represent an important source for the investigation of the development national conciseness among various social strata of the Croatian nation, and the influence of the Catholic clergy on this process. Author maintains that this influence has to be regarded as historically positive. Moreover, one has to bear in mind that these sources depict activities of the Catholic clergy in the period just few years before the outbreak of the Second World War.

KEY WORDS: *Catholic clergy, Kingdom of Yugoslavia, elections 1935, dictatorship, »Udružena opozicija« [Allied opposition], ideology of »unified nation and state«.*